

[NERO: EEN KEIZERLIJK BOUWPROGRAMMA]

Joanne Smienk | 3284794 | J.C.Smienk@students.uu.nl | Bachelorscriptie |
Begeleider: Dr. S. Stevens | Woorden: 12.873 | Inleverdatum: 13 april 2012 |

Inhoudsopgave

1. Introductie	3
2. Historische Context.....	5
Bronnen & beeldvorming	5
Keizer Nero	9
3. Nero's bouwpolitiek voor de Grote Brand.....	13
Circus van Caligula/Nero	13
Amfitheater	13
Macellum Magnum	14
Triomfboog.....	15
Thermae Neronianae.....	17
Gymnasium.....	17
Domus Transitoria	18
4. Nero's bouwpolitiek na de Grote Brand	20
Herbouw van de stad: bouwvoorschriften.....	20
Domus Aurea.....	22
5. Analyse bouwpolitiek	27
Nero's bouwpolitiek in de context van de Romeinse bouwkunst.....	27
Ontvangst van Nero's bouwpolitiek in de oudheid & de moderne tijd	29
Nero's bouwprogramma in relatie tot zijn politiek.....	33
Quinquennium Neronis	35
Kaart van Nero's bouwpolitiek.....	36
6. Conclusie.....	38
Bibliografie	40

1. Introductie

‘Wie was er ooit slechter dan Nero? Maar wat was er beter dan Nero’s warme baden?’

Martialis¹

‘Nero was zo uitstekend voor vijf jaar, met name in het verbeteren van de stad, dat Trajanus vaak rechtvaardig opmerkte dat alle keizers in het niet vielen bij Nero’s vijf jaar...’

Aurelius Victor²

Nero (r. 54 – 68) heeft de reputatie één van de slechtste keizers van het Romeinse rijk te zijn geweest. Maar zoals blijkt uit de quote van Martialis, een satireschrijver uit de 1e eeuw, prezen zelfs critici zijn bouwprogramma. Ook Trajanus (r. 98 – 117) was onder de indruk van Nero’s architecturale verbeteringen volgens de 4e eeuwse historicus Aurelius Victor. De vermeende opmerking van Trajanus over de ‘vijf jaar van Nero’, het *quinquennium neronis*, heeft in de moderne geschiedschrijving tot een debat geleid over de vraag of het *quinquennium* de eerste, de laatste of misschien de middelste jaren van Nero’s regering waren.³ Voor elke visie zijn voorstanders te vinden. Victor’s werk wekt voor velen het idee op dat het om de eerste vijf jaar ging en ook in de rest van de antieke geschiedschrijving zijn de meest denkbare goede vijf jaren van Nero zijn eerste. Dit zijn echter niet de jaren waarin Nero het meest bouwde. Ook valt het enige andere positieve wat Victor over Nero te zeggen heeft, een aantal provinciale annexaties, buiten deze periode.⁴ Of Trajanus dit echt gezegd heeft of niet en om welke periode het ook moge gaan, wat uit het citaat duidelijk wordt is dat Nero’s bouwprogramma indruk maakte op mogelijk Trajanus en zeker Victor, die de opmerking als rechtvaardig bestempelde. Nero’s bouwprogramma was blijkbaar zo indrukwekkend was dat zelfs Victor hier positief over sprak, terwijl hij daarna direct overging te vertellen dat Nero de rest van zijn leven zo schandelijk spendeerde dat het onsmakelijk was om het bestaan van iemand van dat soort vast te leggen.⁵

Naast deze twee positieve opmerkingen over Nero’s bouwprogramma is er in de oudheid echter veelal negatief over geschreven. In de keizertijd had men een ambivalente houding tegenover bouwprojecten. Het plaatsen van grote publieke gebouwen, een voorrecht dat sinds Augustus (r. 27 v.Chr. – 14 n.Chr) alleen de keizer toekwam, was een belangrijk propagandamiddel en werd vaak gezien als een rechtvaardige daad van een belangrijk persoon. Grote gebouwen werden echter niet altijd opgevat als rechtvaardig en konden ook als

¹ Mart. Ep. 7.34. Vertaling: Bohn's Classical Library (1897).

² Aur. Vict. Caes. 5.2. Vertaling: H.W.Bird (Liverpool 1994).

³ J. Elsner, ‘Constructing decadence: the representation of Nero as imperial builder’, in: *Reflections of Nero: culture, history & representation* (North Carolina 1994) 112 – 127, 124 noot 5.

⁴ M.T. Griffin, *Nero: The End of a Dynasty* (Londen 1984) 84.

⁵ Aur. Vict. Caes. 5.3.

teken van decadentie gezien worden. De grandeur van de gebouwen van een keizer was belangrijk voor zijn profilering en kon zowel zijn grootsheid als zijn excessen weerspiegelen. In het geval van Nero viel het oordeel van de antieke historiografie op het laatste. Nero's bouwwerken zijn dan ook niet vastgelegd in een lovende lijst zoals gebeurde in de *Res Gestae* van Augustus. De bouwpolitiek van Nero moet gereconstrueerd worden uit geïsoleerde literaire beschrijvingen, archeologische vondsten en munten.⁶

Dit paper zal Nero's bouwprogramma reconstrueren en in de politieke en historische context plaatsen om zo inzicht te verschaffen in de tegenstrijdige reputatie. Aangezien Nero's bouwprogramma grotendeels is verdoemd door de antieke historiografie maar er ook bewonderende verwijzingen zijn gevonden, is het tijd om nader te onderzoeken wát Nero dan precies bouwde en waarom dit zowel bewonderd als verdoemd werd. Hiervoor zal eerst de historische context worden geschetst, waarbij zowel ingegaan zal worden op de Romeinse historici die over Nero schreven als Nero zelf. Zijn bouwpolitiek zal hierbij buiten beschouwing gelaten worden aangezien de rest van dit paper daar op zal focussen. Omdat Rome tijdens Nero's regering grotendeels afbrandde en herbouwd moest worden, is de reconstructie van zijn bouwpolitiek verdeeld in een hoofdstuk vóór en een hoofdstuk ná de Grote Brand van 64. Na een bespreking van Nero's bouwprogramma zowel voor als na de brand, zal een algemene analyse volgen van Nero's bouwpolitiek. Hierbij zal ingegaan worden op zijn bouwprogramma in de context van de Romeinse architectuur, op de ontvangst van zijn bouwpolitiek in de oudheid en in de moderne tijd, op Nero's bouwpolitiek in relatie tot zijn algehele politiek en ten slotte op de *quinquennium neronis* discussie. Tot slot zal zijn bouwprogramma gevisualiseerd worden door een kaart van Rome met daarop Nero's bouwprojecten gemarkeerd. Het onderzoek zal bij gebruik aan ruimte worden beperkt tot Rome zelf.

⁶ Elsner, 'Constructing Decadence', 115, 119.

2. Historische Context

Bronnen & beeldvorming

In dit hoofdstuk zullen de primaire bronnen waaraan we de meeste informatie over Nero danken in hun context geplaatst worden. Alvorens het bespreken van de primaire bronnen beschikbaar over Nero, is een algemene opmerking over het verschil tussen de Romeinse geschiedschrijving en de moderne geschiedschrijving op zijn plaats. In de moderne geschiedschrijving zijn objectiviteit en waarheidsgetrouwe weergave van de gebeurtenissen de eerste prioriteit. In de Romeinse geschiedschrijving was waarheidsgetrouwheid ook zeker van belang, maar was het desalniettemin ondergeschikt aan literaire excellentie en morele instructie. De Romeinse historici waren bovenal retorici en de grootste drijfveer in de Latijnse historische traditie was de zoektocht naar voorbeelden in het verleden om goed gedrag te stimuleren en slecht gedrag af te stoten.⁷ Hier moet rekening mee gehouden worden bij het lezen van antieke Romeinse bronnen. De drie Romeinse auteurs die grotendeels verantwoordelijk zijn voor de hedendaagse beeldvorming rond keizer Nero zijn: Tacitus, Suetonius en Cassius Dio. Zij schreven alle drie negatief over Nero.

Publius Cornelius Tacitus was een senator die leefde van circa 55 tot na 120. In 97 was hij consul en van 112 – 113 was hij proconsul in Azië. Tacitus stond kritisch tegenover de tirannie in het Romeinse Rijk en de dalende Romeinse moraal.⁸ Dit beeld kwam duidelijk naar voren in zijn twee belangrijkste werken, de *Historiën* en de *Annalen*. In dit laatste werk, waarvan twaalf boeken bewaard zijn gebleven, behandelde hij de periode vanaf Tiberius (r. 14 – 37) tot de eerste jaren van Nero. De beschrijving van Nero's regering begon in boek 13 en liep door tot boek 16, waar het manuscript halverwege stopte. De *Annalen* werden waarschijnlijk geschreven rond 110 – 120.⁹

Gaius Suetonius Tranquillus kwam uit de ridderlijke stand en leefde van circa 70 tot 130. Suetonius was een geleerde man en rond de jaren 120 was hij hoofd van de keizerlijke kanselarij, beheerder van het keizerlijke archief en hoofd van de openbare bibliotheken.¹⁰ Veel van zijn werk is verloren gegaan, behalve zijn werk *Keizers van Rome*. In dit werk behandelde hij de periode van Julius Caesar (r. 49 – 44 v.Chr.) tot Domitianus (r. 81 – 96). In tegenstelling tot de *Annalen* van Tacitus, was dit werk niet chronologisch geordend maar geordend per keizer en thema. Het hoofdstuk over Nero is verdeeld in zijn niet

⁷ Elsner, 'Constructing decadence', 117; L. Kramer & S. Maza, *A Companion to Western Historical Thought* (Oxford 2002) 66, 69, 74.

⁸ Kramer & Maza, *Western Historical Thought*, 63, 73.

⁹ E. Champlin, *Nero* (Harvard 2003) 37; 'Roman Historian Tacitus', Columbia Electronic Encyclopedia, 6th Edition.

¹⁰ D. den Hengst, 'Nawoord' in: Suetonius, *Keizers van Rome*, 469 – 472.

afkeurenswaardige of zelfs goede daden en, meer substantieel, zijn slechte daden. Dit hoofdstuk heeft hij waarschijnlijk geschreven in de jaren 120.¹¹

L. Cassius Dio was een senator die leefde van circa 164 tot na 229. In 204 en 229 was hij consul, in 224 was hij proconsul van Afrika en ook was hij legergouverneur van Dalmatia en Pannonië in 226 – 227.¹² Zijn *Romeinse Geschiedenis* bestond uit 80 boeken en besloeg de gehele Romeinse geschiedenis vanaf Romulus tot aan zijn eigen tijd. Van zijn werk is echter slechts één derde origineel bewaard: de periode van 69 v.Chr. tot 46 n.Chr. Problematisch met Dio is dat we de rest van zijn werk alleen kennen via een vertaling van twee Byzantijnse monniken: Xiphilinus die schreef in de 11e eeuw en Zonaras die schreef in de 12e eeuw. Zij gebruikten naast Dio echter ook andere bronnen en geen van beiden gaf een complete samenvatting van het werk van Dio. In die zin is het werk wat wij van Dio overgeleverd hebben gekregen over Nero bijna een tertiaire bron. Dio schreef zijn werk in de eerste drie decennia van de 3^e eeuw.¹³

Deze auteurs schreven dus allemaal ná de tijd van Nero. De auteurs konden wel getuigen gesproken hebben, maar geen van hen was zelf een ooggetuige en geen van hen kende Nero persoonlijk.¹⁴ Het is daarom van belang om te belichten welke bronnen zij op hun beurt gebruikten. Allereerst heeft onderzoek uitgewezen dat het onwaarschijnlijk is dat deze drie auteurs *elkaar* als bron hebben gebruikt.¹⁵ Er zijn wel veel overeenkomsten tussen de drie Romeinse auteurs, hetgeen veelal is verklaard door het gebruik van dezelfde bronnen. Naast gesprekken met overlevenden, publieke archieven (*acta senatus* en *acta diurna urbis*), keizerlijke edicten en hoftranscripten, gebruikten ze ook privé archieven als brieven en inscripties. Belangrijker waren echter de literaire bronnen die ze gebruikten. Dankzij een referentie van Tacitus weten we welke bronnen dit waren. Tacitus maakte een uitzondering op het Romeinse gebruik de bronnen niet te noemen om aan te geven dat er verschillende verhalen de ronde deden over Nero. De bronnen die hij noemde waren: Plinius de Oudere, Fabius Rusticus en Cluvius Rufus.¹⁶

Gaius Plinius Secundus, ofwel Plinius de Oudere, kwam uit de ridderlijke stand en leefde van circa 23 tot 79. In de jaren tussen 46 en 58 was hij officier van drie verschillende buitenlandse eenheden in Duitsland. Hierna bleef hij eerst met pensioen tot ongeveer 70,

¹¹ Suet. *Nero*. 19. Vertaling: D. den Hengst (Amsterdam 2010); Champlin, *Nero*, 37.

¹² 'Dio Cassius', Columbia Electronic Encyclopedia, 6th Edition.

¹³ Champlin, *Nero*, 37 – 38.

¹⁴ *Ibidem*, 38.

¹⁵ Griffin, *Nero*, 235; Champlin, *Nero*, 38. De werken van Tacitus en Suetonius kwamen rond dezelfde tijd uit en een directe afhankelijkheid is daardoor onwaarschijnlijk. Dio maakte waarschijnlijk niet tot weinig gebruik van Suetonius aangezien Suetonius geen jaartallen noemde, terwijl Dio deze wel nodig had voor zijn chronologische werk. Dio heeft waarschijnlijk Tacitus niet gebruikt omdat de overeenkomstige stukken uit Tacitus en Dio meer gedetailleerd verteld worden in het werk van Dio.

¹⁶ Tac. *Ann.* 13.20. Vertaling: J. Jackson (Cambridge 1968); Champlin, *Nero*, 40 – 43; Griffin, *Nero*, 235 – 237.

alvorens hij weer ambten aannam als procurator en prefect van de keizerlijke vloot. Gedurende het grootste deel van Nero's regering was hij dus wel in Rome, maar was hij met pensioen en daardoor niet actief aan Nero's hof.¹⁷ Zijn werk *De Wereld* was encyclopedisch opgebouwd en behandelde in ieder geval de gehele regering van Nero, die door Plinius werd neergezet als vijand van de mensheid. Plinius schreef zijn werk onder de Flavische dynastie.¹⁸ Over het leven van Fabius Rusticus is vrijwel niets bekend, behalve dat hij goed bevriend was met Nero's leermeester Seneca. Zijn werk is verloren gegaan. Tacitus achtte de andere bronnen meer betrouwbaar vanwege Fabius' neiging Seneca overmatig te prijzen. Fabius was even negatief over Nero als Plinius.¹⁹ Cluvius Rufus was een prominente senator uit een oude senatorenfamilie die leefde van circa 8 tot tenminste na Nero's dood. Als gerespecteerde orator verkreeg hij het consulschap en was hij een vertrouweling van meerdere keizers. Cluvius was een volwassen man tijdens de regering van Nero, met wie hij goed bevriend was. Hij was Nero's officiële aankondiger tijdens de *Neronia* van 65 en de Griekse spelen in 66 en 67. Cluvius stond dus dichtbij het centrum van de macht, in tegenstelling tot Plinius en Fabius. In zijn verloren werk schreef Cluvius niet haatdragend over Nero.²⁰

Opvallend is dat de Griekse geschiedschrijvers minder negatief zijn over Nero dan de Romeinse historici. De Griekse traditie had een ambivalente houding tegenover Nero. Plutarchus ontkende niet dat Nero een slechte keizer was, maar presenteerde hem als iemand wiens zwakke goede natuur diep onderdruk werd, niet als iemand die fundamenteel wreed was. Pausanias legde de schuld voor Nero's misdaden niet bij hemzelf, maar bij zijn slechte educatie.²¹ De Griekse schrijvers noemden al Nero's slechte daden, maar zagen ze als het ware door de vingers. Dit kwam waarschijnlijk doordat hij Griekenland goed had behandeld. Zo stelde hij de provincie Achaia (Griekenland) vrij van belasting.²²

Er zijn ook aanwijzingen dat Nero populairder was bij het volk dan bij de aristocratische klasse waaruit de Romeinse historici kwamen. Na Nero's dood zette zijn opvolger Galba (r. 68 – 69) zich af tegen Nero, maar diens opvolger Otho (r. 69) identificeerde zich juist met Nero in de hoop zo de steun van het volk te krijgen. Dit suggereerde dat een groot deel van het volk Nero's regering als positief had ervaren. Ook de volgende keizer Vitellius (r. 69) prees Nero publiekelijk.²³ Daarbij schreef Tacitus dat de allerlaagste klassen, die vaak naar het circus en het theater gingen, niet blij waren met Nero's

¹⁷ Champlin, *Nero*, 40 – 41; Griffin, *Nero*, 235.

¹⁸ Elsner, 'Constructing Decadence', 118.

¹⁹ Champlin, *Nero*, 42.

²⁰ Griffin, *Nero*, 236; Champlin, *Nero*, 42 – 44.

²¹ Paus. 7.17.3.

²² Champlin, *Nero*, 25 – 26.

²³ *Ibidem*, 7 – 9.

dood.²⁴ In dat geval werd Nero mogelijk gemist door het merendeel van de bevolking. Ook zijn er na Nero's dood drie 'nep' Nero's gerapporteerd en veel mensen waren blij bij de gedachte dat hij nog zou leven.²⁵ Ten slotte werd Nero na zijn dood vereerd. Mensen droegen beelden van Nero gekleed in toga met zich mee naar het forum, er lagen altijd verse bloemen op zijn graf en het was een veelvoorkomende gewoonte om zijn munt-portret op persoonlijke spiegeldoosjes te plaatsen. Waarschijnlijk had Nero zijn populariteit bij velen te danken aan zijn liefde voor de Griekse cultuur, zijn entertainment, zijn gulheid en zijn grootse bouwprogramma.²⁶

Kortom, onze drie belangrijkste bronnen stonden vijandig tegenover Nero. Zij op hun beurt waren afhankelijk van werken waarvan er twee zeer vijandelijk tegenover de keizer stonden terwijl een derde bron een meer evenwichtige visie gaf. Onze drie bronnen hebben echter vooral de negatieve aspecten van Nero beschreven. Naast de Romeinse geschiedschrijving bestond een Griekse traditie die Nero bijna excuseerde voor zijn slechte gedrag. Ten slotte had het volk waarschijnlijk een positievere opvatting van Nero dan onze Romeinse auteurs. De conclusie die hieruit getrokken kan worden is dat de realiteit meer complex was dan onze auteurs doen blijken. Dit betekent niet dat Nero een goede keizer was, maar er is wel aanleiding om te denken dat onze bronnen hem niet compleet hebben weergegeven.²⁷ In combinatie met de algemene tendens van Romeinse historici om literaire excellentie en morele instructie als prioriteit te beschouwen, moet niet alles wat de bronnen schrijven zomaar voor waar aangenomen worden. Een voordeel voor het onderzoeken van Nero's bouwprogramma is dat dit niet geheel afhankelijk is van de literaire traditie, maar er voor dit onderdeel van zijn geschiedenis ook deels archeologische, numinastieke en epigrafische bewijsvoering is.

²⁴ Tac. *Hist.* 1.4. Vertaling: A.J. Church, W.J. Brodribb & S. Bryant (1873).

²⁵ Suet. *Nero*. 57; Champlin, *Nero*, 11.

²⁶ Champlin, *Nero*, 28 – 29, 34.

²⁷ *Ibidem*, 51 – 52.

Keizer Nero

In het jaar 37 werd op 15 december Lucius Domitius Ahenobarbus geboren te Antium, als zoon van Agrippina de Jongere en Gnaeus Domitius Ahenobarbus. Via zijn moeder was hij verwant aan de stichter van de Julisch-Claudische dynastie, keizer Augustus. Agrippina was de achterkleindochter van Augustus en tevens de zus van de toenmalige keizer Caligula (r. 37 – 41). De familie van Domitius' vader was een belangrijke republikeinse nobele familie geweest.²⁸ Zijn vader stierf toen Domitius drie jaar oud was en kort daarna werd Agrippina verbannen door Caligula, omdat zij beschuldigd werd van een (mislukte) aanslag op de keizer. Domitius werd ondergebracht bij zijn tante Domitia Lepida. Toen keizer Claudius (r. 41 – 54) aan de macht kwam werd Agrippina teruggeroepen en werd haar eer hersteld.²⁹

Dankzij zijn moeder Agrippina verkreeg Domitius het keizerschap, hoewel Claudius zelf een zoon had. In 48 werd de vrouw van Claudius, Messalina, ter dood veroordeeld nadat zij was betrappt op een affaire en een vermeend complot tegen de keizer.³⁰ Hierna trouwde Agrippina met Claudius. Het was een incestueus huwelijk – Claudius was Agrippina's oom – dat desondanks goedgekeurd werd door de senaat.³¹ Na het huwelijk adopteerde Claudius de jonge Domitius in het jaar 50, die hierna de titel Nero kreeg. Om Nero nog meer aan de familie te verbinden, arrangeerde Agrippina ook een huwelijk tussen Nero en Octavia, de dochter van Claudius.³² Nero was nu de achterneef, adoptiefzoon én schoonzoon van de keizer. Hiermee vormde zijn positie binnen de Julisch-Claudische familie een bedreiging voor die van Britannicus, de biologische zoon van Claudius. Agrippina nam nog een belangrijke stap in de verzekering van het keizerschap voor Nero door het afzetten van de leiding van de Praetoriaanse Garde. Ze hielp een nieuwe prefect aan de macht, Afranius Burrus, die voor zijn positie bij haar in het krijt stond.³³ Nero bevond zich nu een sterke positie om opvolger te worden. Er waren echter indicaties dat Claudius later spijt kreeg van de adoptie van Nero en dat hij zijn zoon Britannicus wilde handhaven als opvolger.³⁴ Agrippina greep in en liet Claudius vergiftigen tijdens een maaltijd, waarna ze Nero snel door de soldaten (onder leiding van Burrus) liet uitroepen tot keizer. Het besluit van de soldaten werd hierna officieel vastgelegd door de senaat. Zo werd Nero op 13 oktober 54 op 17-jarige leeftijd keizer van het Romeinse Rijk.³⁵

²⁸ Griffin, *Nero*, 20.

²⁹ Suet. *Nero*. 5 – 7.

³⁰ Suet. *Cl.* 26.

³¹ Tac. *Ann.* 12.3, 12.5 – 7.

³² Ibidem. 12.9 – 10, 12.25 – 26.

³³ Ibidem. 12.42.

³⁴ Suet. *Cl.* 43; Tac. *Ann.* 12.65.

³⁵ Tac. *Ann.* 12.67 – 69.

De jonge keizer werd aanvankelijk sterk beïnvloed door zijn moeder, Burrus en de leermeester Seneca de Jongere. Agrippina bemoeide zich sterk met de regering en op Nero's eerste munten stond zij zelfs met hem afgebeeld.³⁶ Nadat ze bedreigingen uitte aan het adres van Nero omdat ze er achter was gekomen dat hij een affaire had met een vrijgelatene, schudde Nero de invloed van Agrippina echter van zich af.³⁷

Nero deed in zijn regeringsperiode een aantal positieve zaken. In zijn aantredingsrede distantieerde hij zich van de gehate aspecten van Claudius' regering en gaf hij aan te willen regeren naar de principes van Augustus.³⁸ Lange tijd hield hij zich aan zijn beloften en regeerde hij, in Suetonius' woorden, met: 'gulheid, vergevingsgezindheid en vriendelijkheid'.³⁹ Zijn vergevingsgezindheid uitte hij door mensen die negatieve dingen over hem zeiden nauwelijks te straffen. Hij was daarnaast gul tegenover de hele Romeinse samenleving, in zowel giften als het organiseren van entertainment. Hij schonk senatoren families een jaarlijkse financiële toelage, voorzag het leger van een maandelijkse graantoelage en deelde dagelijks giften uit aan het volk, bestaande uit o.a. dieren, eten, kleding, goud, zilver, grond en huizen. Zijn populariteit bij het volk was hem erg dierbaar. Hij organiseerde veel spelen en liet het volk toe bij zijn militaire exercities.⁴⁰ Hij voerde daarnaast een innovatief economisch beleid dat in het voordeel was van het volk: hij verlaagde de belastingdruk en deed een poging tot het creëren van een vrije markt.⁴¹ Ten slotte stelde hij zich vriendelijk op tegen de senaat. Deze kreeg meer autoriteit en de eerste 8 jaar van zijn regering liet hij *ex senatus consulto* slaan op zijn munten als teken van eerbied aan de senaat. Ook weigerde hij vele consulschappen om de elite de kans daarop niet te ontzeggen. Nero beperkte zijn eigen jurisdictie en de zaken die hij berechtte deed hij volgens de procedure. Hij hield tot 62 geen gevreesde *maiestas* (landverraad) rechtszaken, die vaak achter gesloten deuren plaatsvonden zonder de senaat. Later in zijn regering hield Nero wel *maiestas* rechtszaken en werd de autoriteit van de senaat beperkt ten opzichte van daarvoor.⁴²

Nero ondernam persoonlijk geen militaire campagnes. Wel vonden er tijdens zijn regering een tweetal provinciale annexaties plaats. De eerste was onderdeel van een voortdurende strijd tussen de Romeinen en de Parthen om invloed te verkrijgen in de bufferstaat Armenië. De Romeinse legers behaalden een overwinning op de Armeniërs in 58 onder leiding van generaal Corbulo. De oorlog ging door tot 63 en Armenië bleef uiteindelijk

³⁶ RIC1 – 2, p.150.

³⁷ Cass. Dio. 61.3, 61.7 – 8. Vertaling: E. Gary (Harvard 1914); Suet. *Nero*. 34; Tac. *Ann.* 13.2, 13.5, 13.12 – 14.

³⁸ Suet. *Nero*. 10; Tac. *Ann.* 13.4.

³⁹ Suet. *Nero*. 10; Tac. *Ann.* 13.5.

⁴⁰ Tac. *Ann.*, 13.5, 13.31, 14.28; Suet. *Nero*. 10 – 11, 39, 54.

⁴¹ Thornton, M.K., 'Nero's New Deal', in: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol. 102 (Florida 1971) 621 – 629, 628 – 629.

⁴² Griffin, *Nero*, 52 – 53, 58, 62.

een vazalkoninkrijk van Rome, maar wel met een Parthische koning op de troon. Ten tweede werden de Cottische Alpen geannexeerd in 65.⁴³

Nero kwam uiteindelijk bekend te staan om de ‘schandalen’ die gedurende zijn regering plaatsvonden. Een van de afkeurenswaardige eigenschappen van de keizer was volgens de elite zijn liefde voor optreden. Nero was geïnteresseerd in poëzie, zingen, lierspelen en wagenrennen. Aanvankelijk praktiseerde hij dit in privé omstandigheden, maar vanaf 64 trad hij ook publiekelijk op. In 60 organiseerde hij voor het eerst de *Neronia*, een wedstrijd naar Grieks model waarin aristocraten wedijverden in welsprekendheid, poëzie, zingen en lierspelen, waaraan hij in 65 zelf ook deelnam.⁴⁴ In 66 en 67 nam hij deel aan alle belangrijke Griekse Spelen in Griekenland. Het soort wedstrijden waar Nero aan meedeed waren zingen, lierspelen, acteren, wagenrennen en presenteren. Het volk lijkt Nero’s optredens wel gewaardeerd te hebben en in Griekenland was dit een geaccepteerde bezigheid voor nobelen, maar de Romeinse elite vond het oneervol voor een keizer.⁴⁵

Wat Nero nog veel meer een slechte reputatie opleverde was het aantal mensen dat de dood vond tijdens zijn regering. Hij liet veel van zijn familieleden vermoorden, waaronder Britannicus, Agrippina, zijn tante Domitia Lepida, zijn tweede vrouw Poppaea Sabina en de andere dochter van Claudius, Antonia. Daarnaast liet Nero nadat hij een complot tegen hem had ontmaskerd in 65 ook talloze andere nobelen ombrengen, waaronder Seneca.⁴⁶

Waar Nero wellicht het meest om bekend stond is de Grote Brand van 64 die tijdens zijn regering plaatsvond. Deze begon op 19 juni in één van de winkels in het *Circus Maximus*. Nadat het hele circus in vlammen op was gegaan, verspreidde de brand zich naar de Aventijn en de Palatijn. De brand werd pas gestopt aan de voet van de Esquilijn, waar een groot huizenblok werd vernietigd om verspreiding van de brand te voorkomen. Sporadische brandjes staken echter nog dagenlang de kop op.⁴⁷ Nero was op het moment van de brand in zijn Villa in Antium. Toen hij in Rome aankwam opende hij een aantal publieke gebouwen waar het volk in kon schuilen. Ook liet hij levensbehoeften brengen uit Ostia en verlaagde hij de prijs van graan. Deze populaire maatregelen werden echter overschaduwed door geruchten dat Nero nadat hij op de hoogte was gebracht van de brand, eerst zijn toneel op was gegaan om te zingen over de vernietiging van Troje alvorens in te grijpen.⁴⁸ De in totaal negen dagen durende brand legde drie regio’s compleet plat en beschadigde er zeven zodanig dat er alleen nog wrakken stonden. Slechts vier regio’s bleven gespaard. Het aantal doden was uiteindelijk

⁴³ Tac. *Ann.* 13.41, 15.29; Griffin, 256.

⁴⁴ Suet. *Nero.* 10, 12; Tac. *Ann.* 14.14 – 16, 14.21; Griffin, *Nero*, 41 – 42.

⁴⁵ Suet. *Nero.* 19 – 25; Tac. *Ann.* 15.14, 15.33, 16.4.

⁴⁶ Cass. Dio. 61.9.2-5; Tac. *Ann.* 13.15, 14.2, 14.8, 15.17, 16.6, 16.21; Suet. *Nero.* 33 – 37.

⁴⁷ Tac. *Ann.* 15. 38 – 40; Griffin, *Nero*, 129; A. Claridge, *Rome: an Oxford Archeological Guide* (Oxford 2010) 16 – 17.

⁴⁸ Tac. *Ann.* 15. 39.

niet groot, maar er waren wel veel onvervangbare gebouwen verloren gegaan waaronder het Antieke Altaar van Hercules en de Tempel van Luna van Servius Tullius.⁴⁹ Tijdens de nasleep van de brand ontstonden geruchten dat Nero de brand zelf aangestoken had om zo zijn eigen architecturale plannen waar te kunnen maken. Voor Suetonius en Cassius Dio was Nero's schuld een feit, voor Tacitus een gerucht waar hij geen oordeel over uitsprak.⁵⁰ Om het gerucht af te wenden beschuldigde Nero de christenen ervan de brand te hebben aangestoken. Hij liet de christenen levend verbranden in zijn circus als straf voor de misdaad. Dit was de eerste christenvervolging in Rome.⁵¹

Nero's regering eindigde in 68 met zijn zelfmoord. In dat jaar ontstond er een opstand in de provincie Lugdunensis (Gallië), onder leiding van senator Julius Vindex. Daarna kwamen ook zijn Spaanse provincies in opstand onder leiding van Sulpucius Galba en uiteindelijk deserteerden ook zijn eigen legers in Noord-Italië en verliet zelfs zijn militaire escort hem. Nero vluchtte naar de villa van een van zijn vrijgelatenen, waar hij een brief ontving waarin stond dat de senaat hem tot publieke vijand had verklaard. Met het vooruitzicht op publieke executie, besloot hij zijn eigen leven te nemen. Hiermee kwam er een eind aan de Julisch-Claudische dynastie. Nero kreeg een uitgebreide crematie en zijn as werd in de familie tombe van de Domitii geplaatst.⁵² Er volgde een chaotische periode, ookwel het Vierkeizerjaar genoemd. Na een snelle opvolging van keizers, Galba (r. 69 – 69), Otho (r. 69) en Vitellius (r. 69), kwam uiteindelijk Vespasianus (r. 69 – 79) als winnaar uit de bus. Hij stichtte de Flavische dynastie (r. 69 – 96).⁵³

Er is vaak gezegd dat Nero *damnatio memoriae* onderging, waarbij de herinnering aan een persoon werd uitgewist door alle referenties naar de overledene te verwijderen. Edward Champlin heeft echter overtuigend beargumenteerd dat dit niet het geval was bij Nero.⁵⁴ Hij werd tot publieke vijand verklaard door de senaat, maar zijn herinnering werd niet officieel verdoemd. Er werden in de dagen na zijn dood beelden van hem vernietigd, maar dit waren privé daden en deze waren niet het gevolg van publieke mandaten. Nero kreeg een keizerlijke begrafenis en zijn beelden kwamen terug op het forum.

⁴⁹ Tac. *Ann.* 15.40 – 41.

⁵⁰ Cass. Dio. 62.16; Suet. *Nero.* 38; Tac. *Ann.* 15. 38.

⁵¹ Tac. *Ann.* 15.44; L. de Blois & R.J. van der Spek, *Een kennismaking met de Oude Wereld* (Bussum 2006) 256.

⁵² Suet. *Nero.* 40 – 49.

⁵³ Blois & Spek, *Oude Wereld*, 228.

⁵⁴ Champlin, *Nero*, 29.

3. Nero's bouwpolitiek voor de Grote Brand

Problematisch met Nero's bouwwerken van vóór 64 is dat veel verwoest is door de brand en er van sommige gebouwen geen archeologische resten zijn gevonden. Dankzij beschrijvingen uit literaire bronnen en afbeeldingen op munten valt ook over deze gebouwen echter wel iets te vertellen. In dit hoofdstuk zal eerst kort een bouwwerk besproken worden dat Nero niet zelf begon maar wel afmaakte, namelijk het Circus van Caligula. Daarna zal ingegaan worden op werken die hij zelf initieerde. Voor de plaatsing (voor zover bekend) van de gebouwen zie afbeelding 16 in hoofdstuk 5.

Nero's bouwactiviteit buiten Rome is buiten beschouwing gelaten. Het gaat hierbij om de haven van Ostia die was begonnen door Claudius in 42 en werd afgemaakt door Nero in 64. Gebouwen buiten Rome die hij zelf initieerde waren een haven en een villa in Antium, een villa in Subiaco en een badplaats in Baiae.⁵⁵

Circus van Caligula/Nero

Een project dat Nero niet zelf begon was een circus. In 33 begon Caligula met de bouw van een circus op de rechter rivieroever van de Tiber. Hij noemde het *Circus Gai* en reed hier waarschijnlijk zelf wagenraces. Nero maakte het circus af, waarna het *Circus Gai et Neronis* werd genoemd. Nero maakte er mogelijk een publiek circus van. De christenvervolgingen die hij er hield in 64 waren in ieder geval te bezichtigen door het volk. Het circus lag deels op de plek waar nu het Vaticaan ligt, waardoor het soms ook *Circus Vaticanus* wordt genoemd. Het was waarschijnlijk een conventioneel monumentaal circus. Caligula had er een obelisk uit Egypte laten neerzetten, in navolging van de obelisk die Augustus in het *Circus Maximus* had laten plaatsen. De obelisk van Caligula staat nu in het centrum van het Piazza S. Pietro.

Vlakbij het Sint-Pietersplein zijn ook muren gevonden van de *caceres* (stallen) van het circus. De brug over de Tiber die de stad verbond met de amusementsplek, de *Pons Neronianus*, werd gebouwd door Nero.⁵⁶

Amfitheater

Een bouwproject wat Nero zelf initieerde in 57 was een Amfitheater dat hij liet bouwen op het Marsveld.⁵⁷ Dit was een laagliggend gebied in Rome dat vaak overstroomde en was toegewijd aan Mars, de god van de Oorlog. Tijdens de republiek werd het gebruikt voor

⁵⁵ Voor meer informatie over Nero's bouwwerken buiten Rome, zie: M.E. Blake, *Roman Construction in Italy from Tiberius through the Flavians* (New York 1959) 40 – 42, 83 – 84; Claridge, *Rome*, 430, 466; Griffin, *Nero*, 127; Champlin, *Nero*, 24; J. Coulston & H. Dodge, *Ancient Rome: The Archeology of the Eternal City* (Oxford 2000) 145 – 146; Tac. *Ann.* 15.18; Suet. *Nero.* 9.

⁵⁶ Dio. Cass. 59.14.6; Tac. *Ann.* 15.44; Suet. *Cl.* 21.2; Blake, *Roman Construction in Italy*, 19, 36; Coulston & Dodge, *Ancient Rome*, 218; R. Taylor, *Public Needs and Private Pleasures: Water Distribution, the Tiber River and the Urban Development of Ancient Rome* (Rome 2000) 205.

⁵⁷ Tac. *Ann.* 13.31; Suet. *Nero.* 11-12.

militaire trainingen. In de keizertijd werd de open plek echter steeds meer volgebouwd met ambitieuze publieke gebouwen.⁵⁸ De precieze locatie van Nero's amfitheater op het Marsveld is onbekend. Het was een tijdelijk gebouw dat van hout was gemaakt en in minder dan een jaar werd gebouwd. Plinius schreef dat voor de bouw de grootste boom die ooit gezien was in Rome uit het *naumachia* (kunstmatige meer) van Augustus was gehaald.⁵⁹ Ondanks dat het amfitheater van hout was, schijnt het een erg imposant gebouw te zijn geweest. Een passage uit het werk van Calpurnius Siculus, een tijdgenoot van Nero, is algemeen geïdentificeerd als een beschrijving van dit amfitheater.⁶⁰ Hierin omschreef hij een structuur van doorvlochten houten balken, rijk versierd met betoverende glinsteringen van goud en edelstenen. De horizontale afscheidingen tussen de zitzones (*balteus*) waren ingelegd met edelstenen, de arcade was verguld en tussen de arena en de laagste zitplaatsen stond een marmeren muur. Daarvoor stond een ronddraaiende cilindervormige constructie, ingelegd met ivoor, om de wilde beesten van de toeschouwers weg te houden. In de arena hingen gouden netten die vastgemaakt waren aan ivoren slagstanden. Plinius beschreef verder een blauw zonnescherm versierd met sterren.⁶¹ Het is niet bekend hoe lang het tijdelijke amfitheater dienst heeft gedaan. Indien het er in 64 nog stond moet het tijdens de brand vernietigd zijn.

Macellum Magnum

Een gebouw van Nero waar zeer weinig over is bekend, is het *Macellum Magnum* dat hij liet bouwen in 59. Het was een monumentale voedselmarkt die zich bevond op de Celio. Dit was een heuvel die vanaf de tweede eeuw v.Chr. vooral werd gebruikt voor huisvesting, wat het een geschikte plek maakte voor een

Afbeelding 1. Munt Nero, Macellum Magnum

voedselmarkt. De precieze locatie van het *Macellum Magnum* is echter onbekend. Er is lange tijd gedacht dat de markt was opgenomen in de kerk van Santa Stefano Rotondo, maar onderzoek dat in gang is sinds de jaren 1960 heeft uitgewezen dat die kerk in zijn geheel uit de 5^e eeuw stamt.⁶² Wel weten we ongeveer hoe de voedselmarkt er uit zag, dankzij een munt die Nero er van heeft laten slaan in 64 – 66.⁶³ Hierop is een centrale sectie te zien van twee verdiepingen hoog, voorafgegaan door trappen en overdekt door een koepel. De ingang is aan

⁵⁸ Coulston & Dodge, *Ancient Rome*, 197, 201.

⁵⁹ Plin. *N.H.* 16.200. Vertaling: H. Rackman (Harvard 1968).

⁶⁰ Blake, *Roman Construction in Italy*, 34 – 35.

⁶¹ Plin. *N.H.* 19.24; Calp. Sic. 7. Vertaling: J. W. Duff & A. M. Duff (Loeb 1934).

⁶² Claridge, *Rome*, 341, 345; Dio. Cass. 16.18.

⁶³ RIC 109, p.159.

beide kanten geflankeerd door vleugels met zuilengalerijen van twee verdiepingen hoog, van ongelijke hoogte.

Triomfboog

Een ander gebouw dat we alleen van een munt kennen is Nero's triomfboog. Deze triomfboog werd Nero toegekend door de senaat voor de overwinning op Armenië in 58. Ondanks dat het eind van de campagne iets minder glorieus was dan de initiële overwinning, werd de boog wel voltooid rond 62.⁶⁴ De boog stond op het Capitool. Dit was de kleinste heuvel van Rome en deze bestond uit twee toppen. De noordelijke top, de *Arx*, werd gebruikt om voortekens te lezen en er stonden aristocratische huizen en tempels. De zuidelijke top, het *Capitolium*, was exclusief gereserveerd voor religieuze doeleinden. Dit was het centrum van de staatscultus en de tempel van Jupiter Optimus Maximus die er stond was de eindbestemming van de triomftochtroute. De heuvels tussen de toppen werden vooral gebruikt voor huisvesting.⁶⁵ De plaatsing van een triomfboog op het Capitool was consistent met de Romeinse traditie: een van de eerste triomfbogen stond ook op deze heuvel. Nero's triomfboog stond tussen de *Arx* en het *Capitolium* maar de exacte locatie is onbekend.⁶⁶

Van Nero's triomfboog zijn geen archeologische resten gevonden. De boog werd echter wel afgebeeld op een munt die werd geslagen tussen 64 en 67.⁶⁷ De representatie van de boog op de munt was erg innovatief omdat deze van een driekwart aanzicht werd weergegeven en de proportionele relatie tussen de boog en de beelden realistisch was. Vóór de munt van Nero werden triomfbogen van voren weergegeven en waren de proporties niet realistisch: de beelden bovenop werden

uitvergroot en de boog zelf was slechts een simpele ondersteuning daarvan. Fred Kleiner heeft beargumenteerd dat deze innovatie het resultaat was van het feit dat er een ander soort triomfboog gereproduceerd moest worden.⁶⁸ De keuze

Afbeelding 2. Munt Nero, Triomfboog

van een driekwart aanzicht legde de nadruk op de zijkanten van de boog, waardoor een aantal innovaties goed weergegeven kon worden. Ook werd de boog waarschijnlijk groter afgebeeld dan de beelden bovenop om de reliëfs op de boog goed te kunnen weergeven.⁶⁹

⁶⁴ Tac. *Ann.* 13.41, 15.29.

⁶⁵ Claridge, *Rome*, 259, 261.

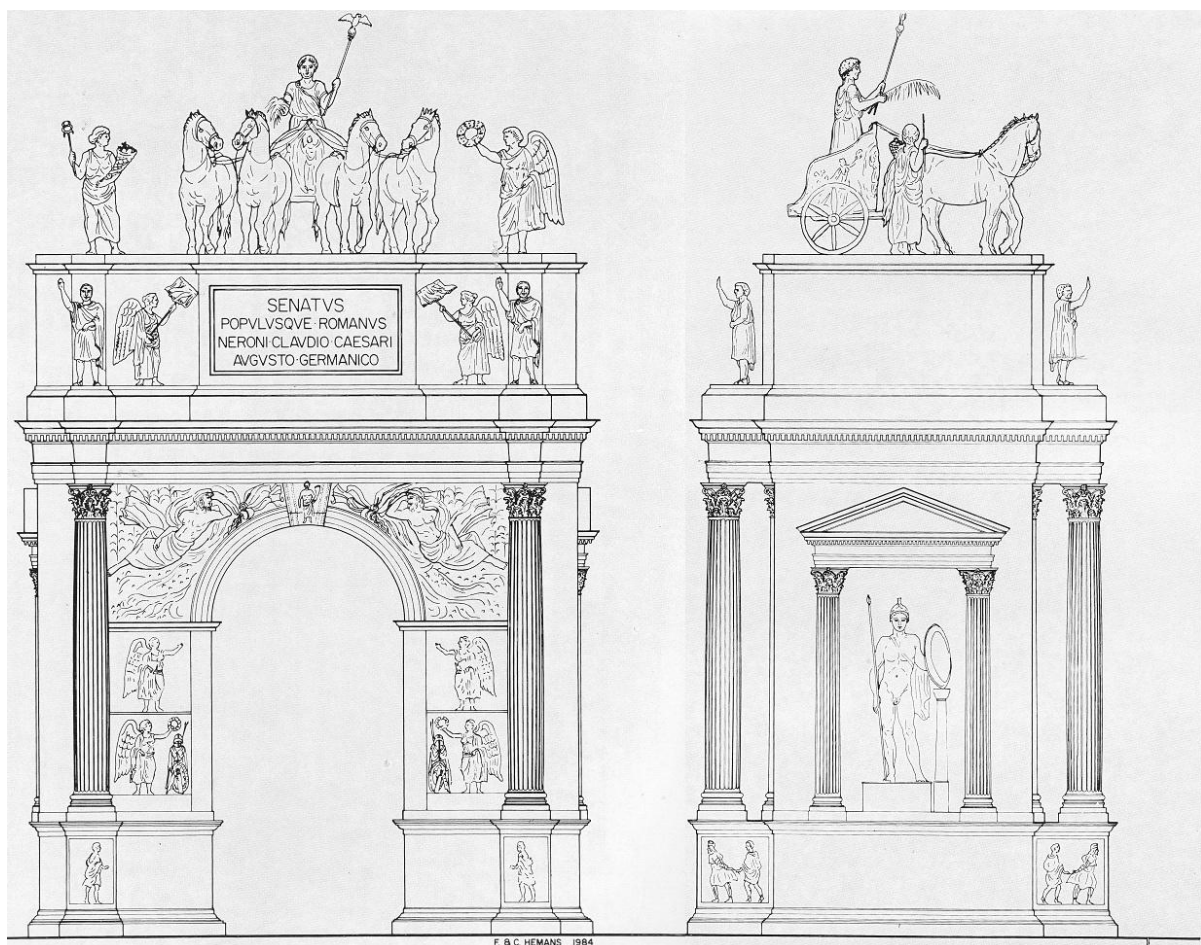
⁶⁶ F.S. Kleiner, *The Arch of Nero in Rome: a study of the Roman Honorary Arch before and under Nero* (Rome 1985) 64, 71.

⁶⁷ RIC 143 – 150, p. 161.

⁶⁸ Kleiner, *The Arch of Nero*, 72 – 73.

⁶⁹ *Ibidem*, 72 – 74, 78.

Op de munt was zichtbaar dat er zich boven op de boog een beeld van een *quadriga* (vierspan) bevond. De keizer was afgebeeld in een triomftoga met de standaard attributen van een triomfator: een palmblad in zijn rechterhand en met een adelaarscepter in zijn linkerhand. Aan de linkerkant van de kar stond Victoria, de godin van de overwinning, klaar om de keizer te kronen. Aan de rechterkant van de *quadriga* stond Pax, de godin van de vrede, met een mercuriusstaf in haar rechterhand en de *cornucopiae* in haar linkerhand. Een trede lager stonden op de hoeken van het monument beelden van soldaten met hun rechterarmen opgeheven in een gebaar van saluut naar de keizer.⁷⁰ Aan de zijkant van de triomfboog bevond zich een nis met daarin een kolossaal beeld van Mars. Het beeld was waarschijnlijk van brons, net als de beelden bovenop de boog. De steunpilaren, pilaarsokkels, zwikken en de bovenkant van de boog waren geheel voorzien van reliëfs. Deze reliëfs gaven negen monumentale personificaties weer: twee Victoria's met *vexilla* (vlag op een staf), twee riviergoden, twee onzekere figuren en twee Victoria's met trofeeën en Genius Populi Romani. De kapitelen van de zuilen waren in Korinthische stijl.⁷¹

Afbeelding 3. Reconstructie Triomfboog

⁷⁰ Kleiner, *The Arch of Nero*, 79 – 81.

⁷¹ Ibidem, 80– 81, 85, 89.

Thermae Neronianae

Een gebouw van Nero waar we wel de locatie van weten, waren zijn *Thermae Neronianae*. Deze baden en het aansluitende *gymnasium* liet Nero bouwen in 61 voor zijn *Neronia* spelen.⁷² Het badhuis bevond zich op het Marsveld, ten noorden van het Pantheon. De baden van Nero waren de tweede publieke badgelegenheid in Rome en ze waren hard nodig omdat de baden van Agrippa het aantal bezoekers niet meer aan konden. Bezoekers van de baden van Nero konden ook genieten van de tuinen van Agrippa die nabij lagen. Het water voor de baden werd toegevoerd door de *Aqua Virgo*. Zoals de quote van Martialis in de inleiding aangaf, moeten de baden van Nero erg indrukwekkend geweest zijn. Ze werden in 227 herbouwd door Alexander Severus (r. 222 – 235), waarna ze *Thermae Alexandriae* genoemd werden. Delen van de muren van de baden zijn opgenomen in het 15^e eeuwse Palazzo

Afbeelding 4. Reconstructie Thermae Neronianae

Madama, het huidige senaatsgebouw van Italië. Het beton wat zichtbaar is komt uit de tijd van Nero. Verder is er niets meer zichtbaar van het complex boven de grond en door de herbouw van Alexander Severus is niet meer te achterhalen hoe de baden van Nero er precies uit gezien moeten hebben.⁷³

Gymnasium

Aansluitend aan zijn baden bouwde Nero in 61 ook een *gymnasium* voor de *Neronia* spelen. Het gymnasium werd in 62 vernietigd door een bliksemflits, waarbij een bronzen beeld van Nero omsmolt tot een vormeloze plas brons.⁷⁴ Er is in de moderne geschiedschrijving echter onenigheid of het *gymnasium* en de thermen twee aparte gebouwen waren die met elkaar verbonden waren, of dat het één architecturaal geheel was.⁷⁵ Het topografische handboek van Platner hanteert het idee dat het twee aparte gebouwen waren omdat het *gymnasium* in 62 al vernietigd werd.⁷⁶ Brigitta Tamm beargumenteert echter dat het om hetzelfde gebouw ging.⁷⁷ Zij stelt dat voor het *gymnasium* als apart gebouw namelijk elk archeologisch spoor ontbreekt. Ook heeft de grotere herbouw van Alexander Severus de archeologische resten sowieso

⁷² Suet. *Nero*. 12; Tac. *Ann.* 14.47.

⁷³ Claridge, *Rome*, 233; Blake, *Roman Construction in Italy*, 34.

⁷⁴ Tac. *Ann.* 15.22.

⁷⁵ B. Tamm, *Neros Gymnasium in Rom* (Stockholm 1970) 5 – 6.

⁷⁶ S.B. Platner, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome* (Londen 1929) 249.

⁷⁷ Tamm, *Neros Gymnasium*, 29.

onbetrouwbaar gemaakt volgens haar, waardoor zij zich heeft gericht op literatuuronderzoek. Suetonius noemt een *gymnasium* én een badhuis. Cassius Dio en Tacitus noemen echter alleen een *gymnasium* en noemen nergens de thermen.⁷⁸ In combinatie met haar conclusie uit onderzoek dat in het Grieks het woord *gymnasion* beide functies kan betekenen, beargumenteert zij hierom dat er volgens de literatuur geen reden is om aan te nemen dat het om twee aparte gebouwen ging. Volgens Tamm werd het complex in Nero's tijd een *gymnasium* genoemd, maar werd het vanaf de Flavische tijd een badhuis genoemd. Over de vernietiging van het *gymnasium* merkt ze op dat alleen Tacitus dit beschreef en hij nergens zei dat het niet herbouwd werd.⁷⁹

Een discrepantie in het betoog van Tamm is dat ze stelt dat het feit dat elk archeologisch spoor voor een apart gymnasium ontbreekt reden is om te twifelen aan het idee van twee aparte gebouwen, maar vervolgens stelt dat het nutteloos is om naar de archeologische resten te kijken vanwege de herbouw door Alexander Severus. Kan dit echter niet net zo goed betekenen dat er wel een apart *gymnasium* was, maar dat dit onzichtbaar is geworden door het nieuwe gebouw? De conclusie is helaas dat we waarschijnlijk nooit zeker zullen weten of het *gymnasium* een apart gebouw was of dat het één was met de thermen. De afwezigheid van archeologische resten en munten die het gebouw afbeeldden maakt een reconstructie van het gebouw sowieso onmogelijk.

Domus Transitoria

Het paleis van Nero heette vóór de brand *Domus Transitoria* (De Passage).⁸⁰ De *Domus Transitoria* strekte zich uit van de Palatijn tot de Esquilijn. De Palatijn was de heuvel waar Romulus in 753 v.Chr. Rome had gesticht. Vanaf de late Republiek wedijverde de politieke elite door hun huizen te bouwen op de heuvel waar het begonnen was. Ook de eerste keizer, Augustus, verhuisde naar de Palatijn. Zijn huis was vrij bescheiden, maar bevond zich wel vlak naast de plek waar Romulus had gewoond. Na Augustus bouwden ook de volgende keizers hun paleizen op de Palatijn. De top van de Palatijn werd steeds meer het domein van de keizers alleen en werd het ceremoniële centrum van de keizerlijke macht.⁸¹ De Esquilijn heuvel werd vanaf de late eerste eeuw v.Chr. gedomineerd door luxe tuinen (*horti*) van rijke Romeinen, met name de tuinen van de nobelman Maecenas. Hij liet zijn tuinen na aan Augustus in 8 v.Chr., waarna de tuinen privé bezit werden van de keizerlijke familie.⁸²

⁷⁸ Suet. *Nero*. 12; Cass. Dio. 61.21; Tac. *Ann.* 14.47, 15.22.

⁷⁹ Tamm, *Neros Gymnasium*, 6 – 8, 10, 14 – 15, 29.

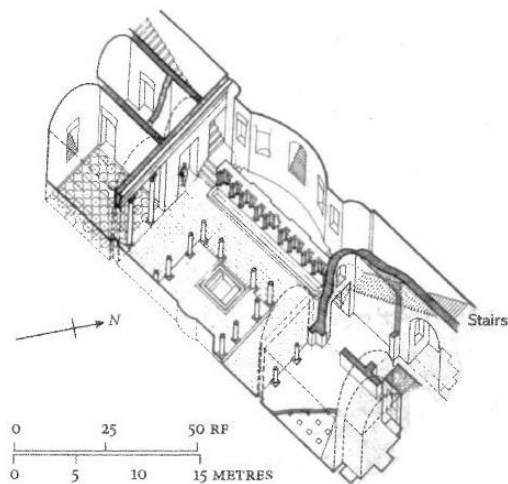
⁸⁰ Suet. *Nero*. 30.

⁸¹ Claridge, *Rome*, 125 – 126.

⁸² Tac. *Ann.* 15.39; Claridge, *Rome*, 301.

Nero erfde de *Domus Augustana*, de *Domus Tiberiana*, de *Domus Caligulae* en de mogelijke toevoegingen van Claudius. Naast de *horti* van Maecenas waren tegen die tijd ook de *horti* van Lamiani en die van Lolliana op de Esquilijn in handen van de Julisch-Claudische familie.⁸³ Nero combineerde al dit bezit tot een grandioze villa, met de *Domus Transitoria* als resultaat. Archeologisch onderzoek heeft uitgewezen dat de *Domus Transitoria* bijna even groot was als de latere *Domus Aurea*.⁸⁴ Het archeologische bewijs is echter niet voldoende om een duidelijk idee te geven van de *Domus Transitoria* als geheel. Buiten de Palatijn is het zo goed als onmogelijk om onderscheid te maken tussen de *Domus Transitoria* en diens opvolger. In de Colosseum vallei zijn wel resten gevonden die vrijwel zeker tot de *Domus Transitoria* behoorden omdat er tekenen van vuur op zijn gesignaleerd. Het gaat om parallelle muren in combinatie met zuilengalerijen van travertijn. Hoe deze zich tot de rest van het paleis verhielden is echter onduidelijk.⁸⁵

Op de Palatijn zelf zijn meer duidelijke delen van de *Domus Transitoria* bewaard gebleven omdat Nero zijn *Domus Aurea* op een hoger niveau bouwde. Het best bewaarde gedeelte van de *Domus Transitoria* is een eetzaal die een meter onder de eetzaal van de later gebouwde *Domus Flavii* is gevonden. De overblijfselen bestaan uit een monumentale fontein van twee verdiepingen hoog met aan weerszijden witmarmeren trappen die toegang gaven tot een groep kamers. De tweede verdieping van de fontein had een uitgeholde muur met daarin een miniatuurtrap van wit marmer waar water overheen stroomde. Aan weerszijden daarvan bevonden zich rechthoekige en ronde nissen voor beelden. Ook was er een rechthoekig bad dat was voorzien van waterstralen met daaromheen zuilen van porfier en serpentiniet. De kamers waren allen versierd met gekleurd marmer in simpele geometrische designs, plantachtige mozaïeken en prachtig fresco werk. Op de tweede verdieping zijn overblijfselen gevonden van een grote hal die was omringd door zuilen in een identieke constructie als de benedenverdieping. Hier lagen mozaïeken in dezelfde soorten marmer met een nog uitgebreider patroon.⁸⁶ Nero had net voor de brand ook een nieuwe vleugel laten bouwen ten oosten van de tempel van Apollo, welke volledig afbrandde in 64.⁸⁷

Afbeelding 5. Reconstructie eetzaal

⁸³ Platner, *Topographical Dictionary of Ancient Rome*, 194 – 95.

⁸⁴ Blake, *Roman Construction in Italy*, 36.

⁸⁵ *Ibidem*, 37.

⁸⁶ Blake, *Roman Construction in Italy*, 38 – 39; Platner, *Topographical Dictionary of Ancient Rome*, 194 – 95.

⁸⁷ Claridge, *Rome*, 127.

4. Nero's bouwpolitiek na de Grote Brand

In het onderzoek naar Nero's bouwpolitiek na de grote brand zijn de ongerealiseerde plannen buiten beschouwing gelaten. De plannen waaraan Nero was begonnen maar niet heeft af kunnen maken door zijn vroegtijdige overlijden, waren een kanaal vanaf het Avernische meer tot aan Ostia, een kanaal door de Isthmus, en het verbinden van Rome met Ostia door het uitbreiden van de stadsmuur en het graven van een verbindingskanaal. Zijn opvolgers hebben deze plannen niet afgemaakt.⁸⁸

Herbouw van de stad: bouwvoorschriften

De Grote Brand verwoestte zoals vermeld 10 van de 14 regio's bijna compleet. Door de smalle en kronkelige straten was Rome een makkelijke prooi geweest voor de verspreiding van het vuur en ook werden de brandweermannen er door gehinderd in hun pogingen de brand te blussen. Daarnaast werden de brandweermannen gehinderd door instortende slecht gebouwde appartementencomplexen (*insulae*). Bij de herbouw van Rome nam Nero daarom een aantal maatregelen om de kans op herhaling van een dergelijke desastreuze brand te voorkomen.⁸⁹

Eerst moest het afval verwijderd worden alvorens er opnieuw gebouwd kon worden. Nero nam deze verantwoordelijkheid op zich en liet het afval door graanschepen meenemen aan boord op de terugweg naar Ostia. Daar wees hij moerassige velden aan voor het dumpen van het afval.⁹⁰ Ook werd het afval mogelijk deels gebruikt voor het maken van nieuw beton. In ieder geval werden de bouwplekken op kosten van de staat schoon opgeleverd voor de nieuwe bouwprojecten. De herbouw van Rome liet Nero niet aan het toeval over, zoals was gebeurd nadat Rome was platgebrand door de Galliërs in de 4^e eeuw v.Chr. Nero bepaalde dat de nieuwe straten recht en breed moesten zijn met veel open ruimtes. Ten tweede verbond hij regels aan de herbouw van de *insulae* en huizen. De maximale hoogte werd beperkt tot ongeveer 21,3 meter en elk gebouw moest eigen muren hebben.⁹¹ Het delen van muren door middel van afscheidingen was niet meer toegestaan. Het gebruik van hout moest tot een minimum beperkt worden en zo veel mogelijk vervangen worden door peperino en gabine steen omdat deze steensoorten vuurwerend waren. Elk huizenblok moest aan de voorkant voorzien worden van een zuilengalerij met een plat dak, van waar eventuele brand makkelijk geblust kon worden. Deze zuilengalerijen betaalde Nero uit zijn eigen kapitaal. Daarbij

⁸⁸ Voor meer informatie over Nero's ongerealiseerde plannen, zie: Ostia-Avernische meer kanaal: Suet. *Nero*. 32 – 33. Tac. *Ann.* 15.42; Blake, *Roman Construction in Italy*, 83 – 84; Kanaal door de Isthmus: Suet. *Nero*, 19; Champlin, *Nero*, 26; Ostia-Rome verbinding: Suet. *Nero*. 15 – 16; Griffin, *Nero*, 130 – 131.

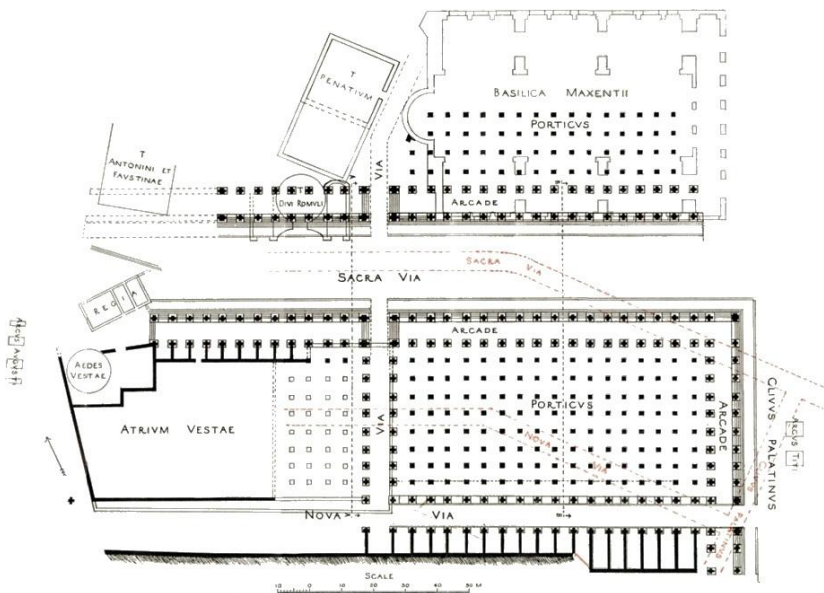
⁸⁹ Blake, *Roman Construction in Italy*, 42.

⁹⁰ Tac. *Ann.* 15.43.

⁹¹ Blake, *Roman Construction in Italy*, 42.

verplichtte hij elk huizenblok toegang te hebben tot middelen om een brand te blussen. Ten slotte zorgde hij ervoor dat de watertoevoer in elk deel van de stad verbeterd werd. Hij stelde een wacht in die corruptie moest voorkomen om er zo voor te zorgen dat er minder water in privé huizen verdween en er meer beschikbaar was op openbare plekken. Het daadwerkelijke bouwen werd overgelaten aan privé initiatieven en om dit zo spoedig mogelijk te laten verlopen, loofde Nero beloningen uit voor gebouwen die volgens de bouwvoorschriften waren gebouwd binnen een bepaalde tijd.⁹²

Een voorbeeld waar Nero's bouwvoorschriften tot uiting kwamen, was zijn herbouw van de Via Sacra. Deze 'heilige weg' was smal en boog schuin af naar rechts. Nero herbouwde de straat op hoger niveau als modelstraat van de nieuwe stad: recht, breed en omgeven door een zuilengalerij. Hierdoor vormde de Via Sacra een monumentale toegang naar zijn nieuwe paleis.⁹³

Afbeelding 6.
Nero's Via Sacra

De hervormingen werden door de meeste Romeinen als positief ervaren, zowel voor het nut als voor het uiterlijk van de stad. Over het algemeen werd Rome veiliger en gezonder door de nieuwe bouwvoorschriften. De enige vastgelegde klacht was dat het nieuwe Rome heter was omdat de nauwe straten en hoge huizen schaduw hadden gegeven.⁹⁴ Helemaal succesvol waren de bouwvoorschriften niet. Nero's voorschrift voor het gebruik van gabine steen en peperino werd niet compleet nageleefd en de bouwvoorschriften voorkwamen niet dat er nog een keer een grote brand uitbrak in Rome in 80, tijdens de regering van Titus (r. 79 – 81).⁹⁵

⁹² Tac. *Ann.* 15.43; Suet. *Nero.* 15 – 16; Claridge, *Rome*, 16 – 17; Griffin, *Nero*, 130.

⁹³ Claridge, *Rome*, 115, 119; Blake, *Roman Construction in Italy*, 43 – 44; A. Boethius, *The Golden House of Nero* (Michigan 1960) 109 – 110.

⁹⁴ Tac. *Ann.* 15.43.

⁹⁵ Suet. *Titus.* 8; Claridge, *Rome*, 117; Blake, *Roman Construction in Italy*, 42.

Naast het invoeren van de bouwvoorschriften, herbouwde Nero ook veel publieke gebouwen, onder andere het *Circus Maximus*, het huis van de Vestaalse maagden en de Tempel van Vesta. Van de laatste heeft hij een munt laten slaan in 65 – 66.⁹⁶

Afbeelding 7. Munt Nero, Tempel van Vesta

Domus Aurea

Na de brand werd Nero's paleis herbouwd, waarna het de naam *Domus Aurea* (Gouden Huis) kreeg, omdat de façade van het hoofgebouw verguld was.⁹⁷ Alvorens in te gaan op de details van Nero's *Domus Aurea*, volgt eerst een quote van Suetonius waarin hij de meest uitgebreide beschrijving geeft die we van het paleis hebben en welke een indruk geeft van het geheel: 'De voorhal was zo groot dat daarin een kolossaal beeld van hemzelf kon staan van 40 meter hoog. Het paleis was zo immens dat het een driedubbele galerij bevatte van een mijl lengte, verder een vijver die wel een zee leek, omgeven door gebouwen die voor steden konden doorgaan. Er waren ook landelijke gedeelten met afwisseling van akkers, wijngaarden, weilanden en bossen met allerlei tamme en wilde dieren. In de overige gedeelten was alles met bladgoud bedekt en versierd met edelstenen en parelmoer. De eetzaal hadden zolderingen met ivoren vakken die draaibaar waren, zodat er bloemen doorheen gestrooid konden worden, en van gaten voorzien, zodat er van bovenaf reukwerk kon worden gesprengd. De belangrijkste eetzaal was rond en draaide onafgebroken dag en nacht in het rond net als het hemelgewelf. In zijn baden stroomde water uit zee of uit de Albula.'⁹⁸

Het Gouden Huis was groter dan haar voorganger, de *Domus Transitoria*. Na de brand kwam veel van de Esquilijn en de Colosseumvallei in handen van Nero. De Colosseumvallei was vanaf de 2^e eeuw v.Chr. dichtbevolkt geweest, maar werd nu geïncorporeerd in Nero's nieuwe paleis. De *Domus Aurea* strekte zich uit van de Palatijn tot het zuiden van de Esquilijn, waar het uitkwam in de tuinen van Maecenas. Vanaf daar liep het via de Colosseumvallei terug langs het westelijke eind van de Celio. De Palatijn werd tijdens de herbouw opgehoogd tot het (huidige) niveau van het Capitool. De architecten van het Gouden Huis waren Severus en Celer, die beroemd waren door hun gebruik van ingenieuze

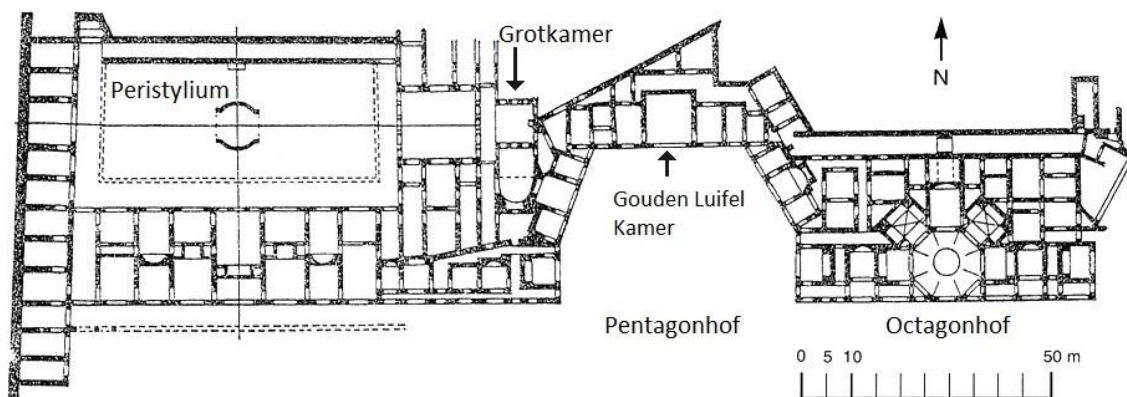
⁹⁶ Blake, *Roman Construction in Italy*, 45; RIC 61, p.153.

⁹⁷ Boëthius, *The Golden House of Nero*, 103.

⁹⁸ Suet. *Nero*. 31 – 32.

machinerie bij grootschalige bouwprojecten. Het Gouden Huis is grotendeels vernietigd door de latere Flavische keizers en er zijn slechts geïsoleerde elementen van overgebleven.⁹⁹

Een deel van de *Domus Aurea* is bewaard gebleven onder het zuidwesten van de baden van Trajanus. Het gaat om een 220 meter lang stuk van de Esquilijn vleugel.¹⁰⁰ In deze vleugel zijn 142 kamers gevonden met plafonds van 10 tot 11 meter hoog. De gehele begane grond lijkt te zijn gebruikt voor het geven van banketten en bestond uit veel drie- en vierdubbele suites met eetkamers. In het westen was een rechthoekig *peristylum* omringd door 50 eetkamers met daarin fonteinen die langs de muren stroomden. Een 13 meter hoge grote hal ten oosten van het *peristylum* was zo gedecoreerd met puimsteen dat het leek op een grot. Een mozaïek gaf de eenogige reus Polyphemus weer. Een andere groep van 15 eetkamers was gepositioneerd om een pentagonaal hof waarvan de zuilengalerijen waren versierd met mozaïek van glas. In de noordelijke kamer rond het pentagonale hof was het ronde plafond beschilderd met goud, als een luifel die boven de eetkamers hing. Verder waren er veel kleinere kamers die prachtig gedecoreerd waren met marmer en beschilderd stucwerk in de opkomende impressionistische 4^e Pompeiaanse stijl. De hoofdschilder van Nero's Gouden Huis was Famulus, die veel gebruik maakte van dure pigmenten als rood, goud, blauw en paars.¹⁰¹ Ten westen van het pentagonale hof bevond zich een hof in de vorm van een octagon. Dit hof, waarschijnlijk het midden van de vleugel, werd omringd door 5 diner kamers met watervallen achterin. Het hof was voorzien van een betonnen koepel en de muren en vloeren waren bekleed met marmer. Waarschijnlijk werd de plattegrond van de vleugel herhaald aan de andere zijde van het octagonhof.¹⁰²

Afbeelding 8. Esquilijnvleugel Domus Aurea

⁹⁹ Tac. *Ann.* 15.42; Claridge, *Rome*, 126, 301, 326 – 328.

¹⁰⁰ Claridge, *Rome*, 326.

¹⁰¹ Boëthius, *Golden House of Nero*, 115; Griffin, *Nero*, 126; Blake, *Roman Construction in Italy*, 37.

¹⁰² Griffin, *Nero*, 141; Claridge, *Rome*, 326 – 328.

Een ander deel van het Gouden Huis is gevonden onder de *Domus Flavii*. Onder de bankethal van Domitianus zijn twee eetkamers van Nero gevonden, de eetkamer van de *Domus Transitoria* van voor de brand en een hoger gelegen nieuwe eetkamer van de *Domus Aurea*. Van Nero's nieuwe eetkamer is de vloer nu op verschillende plekken zichtbaar in het paleis van Domitianus. Het is een hoge kwaliteit marmeren vloer met een wervelend design van gestileerde bloemen en planten in lussen, uitgevoerd in rood en groen porfier met minuscule details van Numidisch geel marmer en rood kalksteen. Amanda Claridge noemt deze vloer het meest opmerkelijke voorbeeld van de kunst dat tot nu toe is gevonden en vindt het minstens even opmerkelijk dat de Flavische bouwers het niet hebben geïntegreerd in hun project maar er overheen hadden gebouwd.¹⁰³

Een derde onderdeel wat nog te zien is van de *Domus Aurea*, is kern van een *nymphaeum* (monumentale fontein) aan de huidige Via Claudia. Het *nymphaeum* werd blootgelegd toen deze straat werd gelegd in 1880. De fontein was onderdeel van de tuinen van de *Domus Aurea* en keek uit op een kleine vallei. De achterkant van de fontein rustte tegen een enorm kunstmatig platform dat bedoeld was voor de nog niet afgebouwde tempel van de vergoddelijkte Claudius. De met bakstenen belegde betonnen kern van de fontein is 167 meter lang en 11 meter hoog. Er zijn zeven beurtelings rechte en ronde nissen voor beelden in aangebracht. In de tijd van Nero was de kern belegd met marmer. Het water kwam uit een nieuwe aquaduct van Nero, de *Arcus Neroniani*, gemaakt van hetzelfde beton als de *Domus Aurea*.¹⁰⁴ Het was een zijtak van de *Aqua Claudia* die Nero voor de watertoevoer van zijn paleis bouwde, maar welke verder ook de Celio, de Aventijn, de Palatijn en het gebied rond de Tiber van water voorzag. Vanaf de fontein stroomde het water naar een enorm kunstmatig meer omringd door tuinen.¹⁰⁵

Afbeelding 9. Overblijfselen *Nymphaeum*

¹⁰³ Claridge, *Rome*, 148 – 149, 151.

¹⁰⁴ Claridge, *Rome*, 344; Griffin, *Nero*, 127; P.J. Aicher, *Guide to the Aqueducts of Ancient Rome* (Illinois 1995). 61 – 64.

¹⁰⁵ Claridge, *Rome*, 344.

Lange tijd is gedacht dat Nero's continue draaiende eetkamer alleen heeft bestaan in de fantasie van Suetonius, omdat er nooit een enkel spoor was gevonden van een dergelijke ambitieuze constructie. In 2009 zijn echter bij opgravingen vondsten gedaan die Suetonius' eer mogelijk kunnen herstellen. Hierbij is een ronde kamer gevonden met een diameter van 16 meter met in het midden een pilaar van 4 meter dik. Vanuit de pilaar liepen twee verdiepingen met elk 8 zuilen naar buiten. Aan de bovenkant van de structuur zaten gaten met daarin een donkere substantie die nog nader onderzocht wordt. In het midden van de pilaar was een holle ruimte waar misschien een spil in heeft gezeten. Aan de buitenkant is een structuur gevonden met aanhechtingen voor metalen elementen. Deze constructie kent geen parallel in de Romeinse architectuur en alles wijst er op dat dit mogelijk kon gaan om een ronddraaiende kamer. De hypothese is dus op dit moment dat het hier wellicht gaat om de beroemde eetkamer van de *Domus Aurea*.¹⁰⁶

Afbeelding 10.
Bovenkant eetzaal

Afbeelding 11.
Binnenkant eetzaal

Voor de reconstructie van de rest van de *Domus Aurea* moeten we geheel volstaan met beschrijvingen uit primaire bronnen. Daaruit weten we dat er een enorm verguld bronzen beeld stond bij de ingang van de *Domus Aurea* op de Esquilijn, uitkijkend op de Via Sacra en het Forum Romanum. Dit beeld, ook wel de Kolossus genoemd, gaf Nero naakt weer met de attributen van de zonnegod Helios. Het beeld werd gemaakt tussen 64 en 66 door een Griekse beeldhouwer genaamd Zenodorus. Het beeld zelf was tussen 30.3 en 35.5 meter hoog en de stralen van de kroon op het hoofd waren 7 meter lang. Het beeld zelf niet gevonden, de sokkel van 17.6 bij 14.75 meter wel. Na de dood van Nero liet Vespasianus het hoofd van de Kolossus veranderen naar het hoofd van Helios zelf. In 126 – 28 liet Hadrianus (r. 117 – 138) het beeld verplaatsen omdat hij een tempel voor Roma en Venus op de plek van de Kolossus wilde bouwen. Het beeld werd verplaatst naar de hoek voor het platform van de tempel. Het hoofd van de Kolossus werd nogmaals veranderd door Commodus (r. 177 – 192) naar die van zijn favoriete god Hercules, maar de Severische keizers veranderden het hoofd weer terug

¹⁰⁶ Blake, *Roman Construction in Italy*, 51; Catalogus tentoonstelling Nerone Colosseum 12/4 – 18/11 (Rome 2011) 46.

naar Helios. Het Colosseum, dat eigenlijk *Amfitheatrum Flavium* heet, dankt haar bijnaam overigens aan dit nabijgelegen kolossale beeld.¹⁰⁷

Ook een van de belangrijkste aspecten van de *Domus Aurea* is geheel verloren gegaan: het tuinlandschap. Zoals Suetonius beschreef was er een enorm meer omringd door verschillende soorten landschappen, met zelfs wilde dieren er in. De gebouwen die er stonden leken op steden in dit landschap. Ook Tacitus beschreef dat de pracht en praal van het paleis niet zozeer lag in het goud en de juwelen maar in de velden en meren.¹⁰⁸ De *Domus Aurea* was dus vooral een landschap design geweest, maar hier zijn geen resten van gevonden.

Afbeelding 12. Reconstructie tuinen *Domus Aurea* (zie ook titelblad)

¹⁰⁷ Claridge, *Rome*, 119, 306.

¹⁰⁸ Tac. *Ann.* 15.42; Boëthius, *Golden House of Nero*, 105.

5. Analyse bouwpolitiek

Dit hoofdstuk zal ingaan op Nero's bouwpolitiek in het geheel. Hierbij zal ingegaan worden op de technische aspecten van Nero's bouwwerken in de context van de Romeinse bouwkunst, op de ontvangst van Nero's bouwpolitiek in de oudheid en hoe daarop is gereageerd in de moderne tijd, op Nero's bouwpolitiek in de context van zijn algemene politiek en ten slotte op de *quinquennium neronis* discussie.

Nero's bouwpolitiek in de context van de Romeinse bouwkunst

Nero's regering is veelal omschreven als een periode van innovatie in de Romeinse bouwkunst. In deze periode werd minder strak vastgehouden aan de klassieke bouwvormen dan in het begin van de keizertijd en vooral na de brand werd er meer geëxperimenteerd met andere technieken en materialen. Hierbij waren het vooral de Romeinse (i.t.t. Griekse) aspecten die vooruitgang boekten: gewelven, koepels en zuilengangen.¹⁰⁹ Een innovatief aspect van Nero's bouwprogramma was het gebruik van beton opgelegd met baksteen, wat vaak is omschreven als de belangrijkste Romeinse bijdrage aan het bouw materiaal. Een ander innovatief aspect was de nieuwe conceptie van interne ruimte die met dit nieuwe materiaal werd gecreëerd, met name in de koepel in het octagonhof van Nero's *Domus Aurea*. Dit was een enorme vooruitgang in de Romeinse architecturale ontwikkeling.¹¹⁰ Hetzelfde effect is gecreëerd in het hedendaagse Pantheon. Een ander aspect van Nero's *Domus Aurea* dat bewondering heeft opgewekt om het innovatieve gebruik van ruimte is het vijfzijdige pentagonhof in dezelfde vleugel.¹¹¹

Afbeelding 13. Links: octagonhal | Rechts: reconstructie octagonhal

De Esquilijn vleugel in het geheel was revolutionair en was het resultaat van een evolutionair proces dat al in het begin van Nero's bouwprogramma in gang was gezet tijdens de constructie van de *Domus Transitoria*. Tegen de tijd van Trajanus had de architecturale revolutie die Nero geïnitieerd had de hele Romeinse architectuur overgenomen en werd het

¹⁰⁹ Griffin, *Nero*, 126 – 127.

¹¹⁰ Claridge, *Rome*, 326.

¹¹¹ Ibidem, 17; Boëthius, *Golden House of Nero*, 128; Griffin, *Nero*, 141.

de permanente Romeinse status quo.¹¹² Dit gold niet alleen voor de architecturale aspecten van de *Domus Aurea*, maar ook voor Nero's triomfboog. De boog van Nero was volgens Kleiner revolutionair en innovatief in meerdere aspecten. Ten eerste was de combinatie van de afgebeelde personificaties nieuw. Ten tweede waren de soldaten op Nero's triomfboog de eerste voorbeelden van naamloze beelden op een Romeinse triomfboog. Ten derde was een nis aan de zijkant van een boog met een kolossaal beeld erin nog niet eerder voorgekomen. Ten vierde was het de eerste keer dat in Rome reliëfs op de boog zélf waren aangebracht. Ten slotte was het meest revolutionaire aan deze boog het gebruik van vrijstaande zuilen. Dit werd wel gebruikt in andere gebouwen zoals tempels, maar het was nog nooit eerder gebruikt voor een triomfboog.¹¹³ Nero's triomfboog was erg vooruitstrevend vergeleken met de bogen ervoor, die weinig varieerden in de eerste 250 jaar sinds het ontstaan. De boog van Nero bevatte veel van de elementen waarvan lange tijd gedacht was dat deze door de Flaviërs werden geïntroduceerd. Veel van de innovatieve aspecten van Nero's boog werden namelijk karakteristiek voor latere triomfbogen, waardoor Nero's boog het begin was van een nieuw soort triomfboog.¹¹⁴

Vergeleken bij de architecturale vooruitstrevendheid viel de vooruitgang in de decoratie in het niet. Toch is hier wel innovatie in gemaakt, met name door het decoreren van gewelven met mozaïek. Dit was voorheen nog niet eerder gebeurd. Daarnaast was het gebruik van porfier en serpentieniet voor decoratie nog relatief nieuw in die tijd. Permanente kleuring als stucwerk, marmer en mozaïek werd sowieso steeds belangrijker dan schilderijen in deze periode, hoewel die uiteraard ook nog werden gebruikt.¹¹⁵

Afbeelding 14. Schildering *Domus Aurea*

Afbeelding 15. Schildering *Domus Aurea*

¹¹² L.F. Ball, *The Domus Aurea and the Roman Architectural Revolution* (Cambridge 2003) 227, 275.

¹¹³ Kleiner, *The Arch of Nero*, 79 – 81, 85.

¹¹⁴ Ibidem, 85, 87, 92.

¹¹⁵ Claridge, *Rome*, 17.

Ontvangst van Nero's bouwpolitiek in de oudheid & de moderne tijd

In de oudheid werd Nero's innovatieve bouwpolitiek zoals vermeld niet zonder meer lovend ontvangen. De bouwprojecten die Suetonius categoriseerde onder zijn hoofdstuk van Nero's positieve daden waren: de haven van Antium, het amfitheater, het gymnasium, het badhuis, het plan de stad met Ostia te verbinden en de bouwvoorschriften. Suetonius stond daarentegen vijandig tegenover Nero's badgelegenheid in Baiae en vooral tegenover het paleis.¹¹⁶ Zijn rijke beschrijving van het Gouden Huis was geen bewondering, maar afschuw. Suetonius was zeer negatief over deze extravagantie en de hoeveelheid geld die Nero hiermee 'verkwistte'. Tacitus stond ook positief tegenover de bouwvoorschriften, maar niet tegenover het beoogde kanaal van Ostia naar het Avernische meer en nog minder tegenover de *Domus Aurea*. Dit laatste niet alleen vanwege de hoge kosten, maar ook omdat het volgens hem een poging was om de 'kracht van de kunst in te zetten tegen de veto van de natuur'.¹¹⁷ In Nero's tijd ging ook een (anonieme) leuze rond die luidde: 'Heel Rome wordt één huis; Burgers, wijk uit naar Veii, als het huis niet ook Veii overneemt'.¹¹⁸ Plinius schreef dat het Gouden Huis heel Rome omsingelde en Martialis schreef dat één huis de hele stad innam.¹¹⁹

Het was niet de luxe of de grootte van de *Domus Aurea* die deze vijandigheid opriep, maar vooral het feit dat Nero een platteland villa bouwde midden de stad. Extravagante villa's waren al lange tijd een integraal deel van de Romeinse traditie. Tacitus merkte op dat het niet de luxe van de *Domus Aurea* was wat het zo opmerkelijk maakte aangezien de Romeinen daar al aan gewend waren en Plinius zei zelfs dat Nero's extravagantie nog in het niet viel bij de villa van ene Scaurus, een republikeinse *aedile*. Waar Tacitus en anderen met hem zich niet mee konden verenigen waren de tuinen die op landschappen leken met hun meren en wijngaarden, omdat Nero hiermee het platteland de stad in bracht. Een villa werd in de oudheid geassocieerd met de privé sfeer en hoorde niet in de stad. De stad was het domein van de publieke *domus*. Door de bouw van de *Domus Aurea* leek Nero de stad tot zijn privé sfeer te maken.¹²⁰

In de moderne geschiedschrijving heerst echter twijfel over Nero's intenties met de bouw van de *Domus Aurea*. De antieke bronnen laten het overkomen alsof Nero een privé villa bouwde midden in de stad en daardoor de bevolking buitensloot van het stadscentrum. Griffin en Champlin hebben echter beargumenteerd dat Nero juist het tegenovergestelde beoogde.¹²¹ Vlak voor de brand gaf Nero banketten in publieke delen van de stad, waarbij

¹¹⁶ Suet. *Nero*. 1 – 16.

¹¹⁷ Tac. *Ann.* 15.42.

¹¹⁸ Suet. *Nero*. 39.

¹¹⁹ Plin. *Nat. Hist.* 33.54; Mart. *Spect.* 2. Vertaling: A. S. Kline (2006).

¹²⁰ Tac. *Ann.* 15.42; Boëthius, *Golden House of Nero*, 101, 107, 109, 112, 126; Champlin, *Nero*, 208 – 209.

¹²¹ Griffin, *Nero*, 139 – 140; Champlin, *Nero*, 206.

Tacitus opmerkte dat Nero de stad gebruikte alsof het zijn huis was.¹²² Nero sloot bij deze handeling het volk echter niet uit van zijn ‘huis’, maar betrok haar er juist in. Ook was de *Domus Aurea* niet één groot paleis, maar bestond het grotendeels uit tuinen. In die tuinen stond een tempel voor Fortuna en is het onwaarschijnlijk dat Nero het volk toegang tot dit publieke gebouw ontzegd zou hebben. Er zijn ook geen sporen gevonden van muren die het complex zouden hebben afgesloten van de rest van de stad (noch is iets dergelijks beschreven in de literatuur). Ten slotte paste het totaal niet bij een keizer die Suetonius beschreef als ‘geobsedeerd met zijn populariteit bij het volk’ om dit volk toegang tot het prachtige complex te ontzeggen, dat bovendien zo duidelijk gebouwd was om indruk te maken dat het moeilijk in te denken is dat het niet open was voor publiek. In dat geval hoeft de *Domus Aurea* de vrije doorgang in de stad niet beperkt te hebben. Champlin meent dus dat de kritiek op Nero’s *Domus Aurea* een verdraaiing was van zijn daden. Nero behandelde de stad door het bouwen van de *Domus Aurea* inderdaad als zijn huis, echter niet om het volk uit te sluiten, maar juist om haar in te sluiten.¹²³ Het was ook vooral de elite, die voorheen grote huizen had gehad op de plek van het paleis, die het verlies hiervan hekelden. Nero verloor amper aan populariteit bij het volk.¹²⁴

Ook van de drastische maatregelen waarvan Suetonius en Dio zeker wisten dat Nero ze ondernam om zijn bouwproject te kunnen verwezenlijken, het in brandsteken van de stad, is Nero door veel moderne historici vrijgesproken. Net als de ergernis om het verlies van huisvesting heerste het idee dat Nero de brand zelf aangestoken zou hebben vooral onder de elite. Nero lijkt niet aan populariteit te zijn verloren bij het gewone volk, ondanks het verlies van de huisvesting en ondanks de geruchten dat hij de brand aangestoken zou hebben. Dit is een van de redenen dat veel moderne geschiedschrijvers Nero’s verantwoordelijkheid voor de brand sterk in twijfel hebben getrokken. Andere argumenten die vaak voor Nero’s onschuld zijn aangedragen, zijn onder andere dat er vaak brand uitbrak in Rome, dat er een volle maan was op dat moment waardoor het een ongeschikt moment was voor brandstichting, dat Nero’s eigen paleis ook afbrandde, dat Nero geweten moet hebben hoe desastreus het zou zijn voor zijn gekoesterde goede reputatie bij het volk indien zij hier achter kwamen, dat de primaire bronnen inconsistent waren en de gerespecteerde Tacitus oprecht leek te twijfelen aan Nero’s schuld terwijl Martialis, die een hekel had aan Nero, hem desondanks de schuld niet gaf, en ten slotte dat Nero de schuld nooit accepteerde terwijl hij dit wel deed met andere onpopulaire daden, zoals de moord op zijn moeder.¹²⁵

¹²² Tac. Ann. 15.37

¹²³ Griffin, *Nero*, 139 – 140; Champlin, *Nero*, 206.

¹²⁴ Griffin, *Nero*, 133.

¹²⁵ Champlin, *Nero*, 185.

Niet alle moderne auteurs zijn echter overtuigd van Nero's onschuld. Champlin heeft beargumenteerd dat Nero wel verantwoordelijk was voor de brand omdat ten eerste een gerespecteerde ooggetuige uit Nero's eigen garde die bij Nero was toen de brand uitbrak, Subrius Flavus, Nero recht in zijn gezicht beschuldigde van de brandstichting. Ten tweede omdat Nero's opmerkelijke gedrag het jaar vóór de brand zo verdacht perfect in de Romeinse mythologische traditie van grote branden in Rome paste, dat Nero wel geweten moest hebben wat er ging komen.¹²⁶ Of Nero daadwerkelijk verantwoordelijk was voor de brand zullen we nooit met zekerheid kunnen zeggen. In de oudheid beargumenteerden de meeste auteurs van wel of bleven zij neutraal, terwijl in de moderne geschiedschrijving er veel auteurs zijn die het op hebben genomen voor Nero.

Ten slotte zijn er moderne historici die van mening zijn dat Nero's bouwprogramma goed in de traditie van de Julisch-Claudische bouwprogramma's paste, in tegenstelling tot veel antieke auteurs. Suetonius gebruikte Nero's extravagante bouwprogramma als 'bewijs' voor de slechte aard van de keizer en deed hetzelfde bij Caligula. Suetonius was echter niet consequent in het beoordelen van de soorten gebouwen. Zo keurde hij gebouwen af bij Caligula terwijl hij dezelfde soort gebouwen goedkeurde bij Augustus. Plinius schreef dat de *Domus Aurea* de stand omsingelde, wat zoals we gezien hebben niet waar was: het paleis lag juist in het midden van de stad. Het is dit soort verheffing van retoriek boven feiten dat Elsner heeft doen twijfelen aan de betrouwbaarheid van de primaire bronnen als het op de beoordeling van Nero's bouwprogramma aankomt.¹²⁷ Hij heeft beargumenteerd dat Nero's bouwpolitiek vooral met kennis achteraf is veroordeeld door de antieke literaire traditie, omdat ze wisten dat Nero afgezet was en hun werken werden gepubliceerd onder volgende dynastieën. Nero's extreme bouwprojecten werden volgens Elsner geassocieerd met degeneratie om Nero's toch al slechte reputatie bij de nieuwe dynastieën sterker aan te zetten. Volgens Elsner was Nero's bouwprogramma niet anders dan we van een keizer mochten verwachten. Alles van de *Domus Aurea* had een precedent in andere keizerlijke gebouwen in Italië. Nero ging een stap verder door dit in de stad te bouwen, maar dit was een logische volgende stap in een traditie waarbij keizers zich moesten onderscheiden van hun voorgangers. Buiten de literaire bronnen is er niets schandaligs aan Nero's bouwpolitiek te vinden. Het soort gebouwen was traditioneel en de innovaties die Nero maakte waren logisch gezien de keizerlijke traditie. Elsner is daarom van mening dat indien Nero niet afgezet was, er niets schandelijk geweest was aan zijn bouwpolitiek, zelfs niet de *Domus Aurea*. Maar Nero werd wel afgezet en Vespasianus na hem kon innovatief zijn door conservatief te zijn. Hij had

¹²⁶ Champlin, *Nero*, 186 – 191.

¹²⁷ Elsner, 'Constructing Decadence', 116 – 117.

hierdoor als keizer een perfecte positie om de retoriek van de Romeinse historiografie naar zijn hand te zetten.¹²⁸

Ook Griffin heeft beargumenteerd dat Nero's bouwpolitiek niet buiten de keizerlijke traditie viel.¹²⁹ Volgens haar is de meest logische verklaring voor de *Domus Aurea* dat Nero de keizerlijke bezittingen met elkaar wilde verbinden. Daarbij waren de keizerlijke paleizen geen privé huizen zoals wij die nu kennen. Keizers deden zaken in hun paleizen en door overerving werden deze steeds groter, waardoor het moeilijk geweest moest zijn om de zaken te coördineren. Alle keizers na Augustus hadden de keizerlijke paleizen uitgebreid, zelfs de conservatieve Tiberius. Dat Nero egoïstisch was door het centrum van de stad tot zijn huis te maken, was een thema dat werd ontwikkeld onder de Flaviërs. Daarbij vermoedt ze dat de hoge klassen de *Domus Aurea* vooral hekelden omdat het een meer koninklijke conceptie van het principaat uitstraalde. Maar Nero's toevoegingen zijn volgens haar geheel in lijn met de precedentes en kunnen niet los gezien worden van zijn keizerlijke plichten.¹³⁰

Ten slotte is over de grote sommen geld die Nero verkwist zou hebben met zijn bouwprogramma ook een andere visie ontstaan in de moderne geschiedschrijving. Het oordeel van een kwantitatief onderzoek naar Julisch-Claudische bouwprogramma's luidde dat Nero's bouwpolitiek economisch goed gemanaged en getimed was en dat het was afgestemd op de behoeften van de stad.¹³¹ De enige rechtvaardiging voor economische kritiek op Nero's bouwprogramma zou zijn geweest dat het een hoge inflatie veroorzaakte. Maar kijkend naar het salaris van het leger en de prijs van graan was er geen sprake van abnormale inflatie tijdens de regering van Nero. Nero's bouwprogramma was juist positief voor het volk: het voorzorg in werkgelegenheid.¹³²

¹²⁸ Elsner, 'Constructing Decadence', 116 – 117, 119 – 123.

¹²⁹ Griffin, *Nero*, 128.

¹³⁰ Ibidem, 137.

¹³¹ M.K & R.L Thornton, *Julio-Claudian Buildingprograms: a Quantitative Study in Political Management* (Wauconda 1989) 97, 100.

¹³² Thornton, 'Nero's New Deal', 627 – 628.

Nero's bouwprogramma in relatie tot zijn politiek

Nero liet met zijn bouwpolitiek geen duidelijke politieke boodschap achter in het landschap van Rome.¹³³ Het soort publieke gebouwen dat hij bouwde was traditioneel. Zijn bouwvoorschriften waren zichtbaar in de stad, maar werden ingegeven door veiligheidsbesef en niet door het uitdragen van een politieke boodschap. Zijn paleis was waarschijnlijk het resultaat van de wens alle geërfde keizerlijke bezittingen te verbinden en consolideren.¹³⁴ Nero maakte ook weinig gebruik van zijn gebouwen op het andere voornaamste Romeinse propaganda middel: munten. Van de zes Neroniaanse munten waarop gebouwen werden afgebeeld, waren er maar twee gebouwen door Nero zelf gebouwd. Twee munten propageerden vooral zijn gift van vrede aan het Romeinse rijk door het tonen van afbeeldingen van de Ara Pacis en de tempel van Janus met gesloten deuren. Andere gebouwen op munten van Nero waren de tempel van Vesta, die hij herbouwde na de brand, en de haven van Ostia, die hij wel afmaakte maar niet zelf was begonnen. De enige gebouwen die hij zelf had geïnitieerd die stonden afgebeeld op munten waren het *Macellum Magnum* en de triomfboog, waarmee hij zijn militaire overwinning en zijn voedselvoorziening propageerde.¹³⁵ Nero's numinastieke propaganda met betrekking tot gebouwen was net als de rest van de Julisch-Claudische traditie gebalanceerd. Het bestond uit een mix van tempels, populaire gebouwen en één eremonument.¹³⁶ Zowel zijn gebouwsoorten als zijn numinastieke propaganda ervan waren dus traditioneel, hetgeen niet duidde op een politieke boodschap die hem onderscheidde van andere keizers.

Ondanks de afwezigheid van een onderscheidende politieke boodschap, kwamen Nero's algemene voorkeuren wel tot uiting in zijn bouwpolitiek. De meest directe uiting van Nero's beleid in zijn bouwpolitiek was de bouw van het *gymnasium* voor zijn *Neronia* spelen. Het lijkt erop alsof Nero het Romeinse vooroordeel tegenover de Griekse spelen wilde omdraaien. Zijn *Neronia* waren naar Grieks model en hij probeerde de Romeinse elite er toe aan te trekken door ze gratis olie aan te bieden, hetgeen gebruikelijk was voor de hoge stand in Griekenland.¹³⁷ Zijn poging was van korte duur echter, aangezien het *gymnasium* al snel afbrandde. Nero probeerde ook het Romeinse vooroordeel tegenover optreden in het algemeen weg te nemen door ridders en senatoren op te laten treden in zijn circus en arena. Het is onwaarschijnlijk dat hij dit deed om ze te vernederen, zoals de antieke bronnen het

¹³³ E.M. Moormann, 'Some Observations on Nero and the City of Rome', in: *The Representation and Perception of Roman Imperial Power* (Amsterdam 2003) 388.

¹³⁴ Griffin, *Nero*, 128; Moormann, 'Nero and the city of Rome', 328, 386.

¹³⁵ Ara Pacis: RIC 456 – 461, p. 178; Tempel van Janus: RIC 50 – 51, p. 153; Tempel van Vesta: RIC 61, p. 153; Haven Ostia: RIC 178 – 183, p. 162; Triomfboog: RIC 143 – 150, p. 161; Macellum Magnum: RIC 109, p. 159.

¹³⁶ Elsner, 'Constructing Decadence', 120.

¹³⁷ Tac. *Ann.* 14.47; Suet. *Nero.* 11; Griffin, *Nero*, 44, 45.

lieten overkomen, aangezien Nero er zelf ook aan meedeed. Het is meer plausibel dat hij probeerde zijn eigen gedrag te legitimeren door het geaccepteerd te maken.¹³⁸

Daarnaast kwam zijn wens populair te zijn bij het volk naar voren in zijn bouwprogramma. Zoals gezien bouwde hij veel traditionele populaire gebouwen: een circus, een amfitheater, baden en een voedselmarkt. Zijn baden waren zo populair bij het volk dat de Flaviërs er geen slecht woord over repten. In zijn amfitheater bekeek Nero de vele spelen die hij organiseerde voor het volk volgens Suetonius zonder afscheiding van het publiek.¹³⁹ Het lijkt er daarnaast op dat zijn paleis tenminste deels open was voor het publiek en het volk daar dus kon meegenieten van de mooie parken, die voorheen alleen door patriciërs te bezichtigen waren.¹⁴⁰ De triomfboog was een van zijn weinige eregebouwen en ook daarop sloot Nero het volk niet uit. De soldaten op Nero's triomfboog waren zoals gezien het eerste voorbeeld van naamloze beelden op een Romeinse triomfboog.

Dat er zo weinig over is van Nero's bouwprogramma werd niet alleen veroorzaakt door de brand maar ook door de politiek van zijn opvolgers, die hiermee wel een duidelijke politieke boodschap uitdroegen. De stichter van de nieuwe Flavische dynastie zette zich af tegen Nero en zijn beleid. Vespasianus betrok niet het keizerlijke paleis maar verhuisde naar de *horti Sallustiani*. Ook Titus en Trajanus na hem maakten het bescheiden huis van Augustus weer tot voorbeeld. Nero's eetkamer werd verlaten, de zuilengalerijen en de tuinen in de vallei werden vernietigd om het stratensysteem te herstellen en de kamers werden gestript van het marmer. Nero's plan voor de Via Sacra werd ongedaan gemaakt en de heilige weg liep daarna weer dezelfde route als in de tijd van Augustus. Vespasianus voltooide de tempel van Claudius en spaarde daarbij het *nymphaeum*, maar het is niet duidelijk of het toen nog functioneerde. Nero's baden in het paleis werden waarschijnlijk omgebouwd voor publiek gebruik als de Baden van Titus. Op de plek waar zich het enorme kunstmatige meer had bevonden, bouwde Vespasianus het Colosseum. In deze symbolische daad gaven de keizers in feite het land 'terug' aan de bevolking. Martialis schreef dat Vespasianus en Titus de *Domus Aurea* hadden geopend voor het Romeinse volk. Trajanus en Hadrianus maakten het plaatje compleet door er respectievelijk baden en een tempel te bouwen. Zo werd Nero's voormalige villa omgetoverd tot een plek voor het volk.¹⁴¹ De Flaviërs verdraaiden Nero's intenties waarschijnlijk omdat ze dit nodig hadden om hun nieuwe dynastie te legitimeren.

¹³⁸ Griffin, *Nero*, 43 – 44.

¹³⁹ Suet. *Nero*. 11.

¹⁴⁰ Moormann, 'Nero and the City of Rome', 387.

¹⁴¹ Claridge, *Rome*, 115, 302 – 304, 344; Boëthius, *Golden House of Nero*, 127 – 128; Mart. *Spect.* 2.

Quinquennium Neronis

Nu Nero's bouwprogramma en politiek besproken zijn, is het nuttig om in te gaan op de discussie omtrent het *quinquennium neronis*. Hierover kan opgemerkt worden dat Nero voor de brand ook aardig wat bouwactiviteit ondernam en dit vooral ging om populaire gebouwen, waardoor het qua bouwactiviteit niet onmogelijk is dat Trajanus de eerste jaren van Nero's regering bedoelde. Na de brand moest de stad echter grotendeels herbouwd worden, waardoor de meeste bouwactiviteit uiteraard ná Nero's eerste vijf jaar plaatsvond. Ook sluit Trajanus' of Victor's specificatie 'verbeteringen van de stad' het best aan bij Nero's bouwvoorschriften na de brand, wat bovendien het enige aspect is van Nero's bouwprogramma waar zowel Suetonius als Tacitus uitgebreid hun goedkeuring voor uitspraken. Ten slotte vonden de provinciale annexaties die Trajanus/Victor noemde ook gedurende deze latere periode in Nero's regering plaats.

De reden dat veel auteurs ervan uit zijn gegaan dat het om Nero's eerste jaren ging was ten eerste dat Victor het woord *adolescens* gebruikte, hetgeen vaak vertaald is naar 'jeugd'. Ten tweede omdat in de beschrijving van Tacitus en Suetonius de eerste jaren van Nero het beste uit de bus komen, toen hij nog onder invloed stond van Seneca en Burrus. Mary Thornton heeft er echter op gewezen dat het woord *adolescens* in de Romeinse tijd iets anders betekende dan jeugd: het kon een leeftijd tot 30 a 40 jaar aanduiden.¹⁴² Nero was vooral jong in vergelijking met de andere keizers, die veel ouder waren toen ze aan de macht kwamen. Nero was 30 toen hij stierf en Victor kon dus Nero's hele regering bedoeld hebben, waardoor er niet per se meer een inconsistentie aanwezig hoeft te zijn in zijn werk.

Om alleen te beargumenteren dat het om Nero's eerste jaren ging op gronde van de beschrijving van Tacitus en Suetonius omdat daaruit de eerste jaren beter uit de verf komen, wetende dat de Romeinse historici een hoge dosis retoriek gebruikten en ingaande tegen het de chronologie van Victor, lijkt me ongegrond. Het is ook onwaarschijnlijk dat Victor dit anachronisme zelf niet door gehad zou hebben. In Tacitus' beschrijving van Nero's laatste jaren zijn deze vooral overspoeld met eindeloze beschrijvingen de nobelen die onder Nero's regering de dood vonden. Maar dat hoeft niet te betekenen dat Nero's regering voor de rest van het volk en het rijk ook nadelig geweest moest zijn in die tijd. Zijn bouwpolitiek was in die tijd uitstekend en in de economie nam Nero ook voortvarende maatregelen om deze er weer bovenop te helpen na de brand.¹⁴³ Het is voor sommigen misschien moeilijk te accepteren dat Nero wellicht zelf, zonder advies van Seneca en Burrus, ook tot goede handelingen in staat was. Dat lijkt dit citaat, indien serieus genomen, echter wel te suggereren.

¹⁴² M.K. Thornton, 'The Enigma of Nero's 'Quinquennium': reputation of Emperor Nero', in: *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 22, H. 4 (4th Qtr., 1973) 570 – 582, 580.

¹⁴³ Thornton, 'Nero's New deal', 624.

Elsner plaatst vraagtekens bij het überhaupt bestaan van een *quinquennium* en denkt dat de quote een Romeins staaltje retoriek is: Nero's eerste jaren werden als goed beschreven om zo de latere jaren nog slechter te laten lijken.¹⁴⁴ Problematisch hierbij is dat hij er dan alsnog vanuit gaat dat het citaat van Trajanus zou slaan op de eerste jaren van Nero, hetgeen zoals hierboven beargumenteerd niet het geval hoeft te zijn. De quote van Trajanus kan ook los staan van de Tacitus-Suetonius traditie en deze tegenspreken. Wellicht was er geen keerpunt in Nero's regering maar hadden de antieke historici dat nodig om Nero's slechte en goede gedrag van elkaar af te zetten, te scheiden en te verklaren. Aangezien zij onder de nieuwe dynastie schreven, konden ze moeilijk Nero's laatste jaren als positief beschrijven. Indien het citaat van Trajanus serieus genomen moet worden, dan ging het mijns inziens om Nero's laatste jaren. Indien er geen duidelijk *quinquennium* van goede jaren was, hetgeen goed mogelijk is, dan is het in ieder geval duidelijk dat ofwel Trajanus dan wel Victor meende dat Nero's regering niet alleen maar rampzalig was geweest en dat zijn bouwprogramma daar een grote rol in speelde.

Kaart van Nero's bouwpolitiek

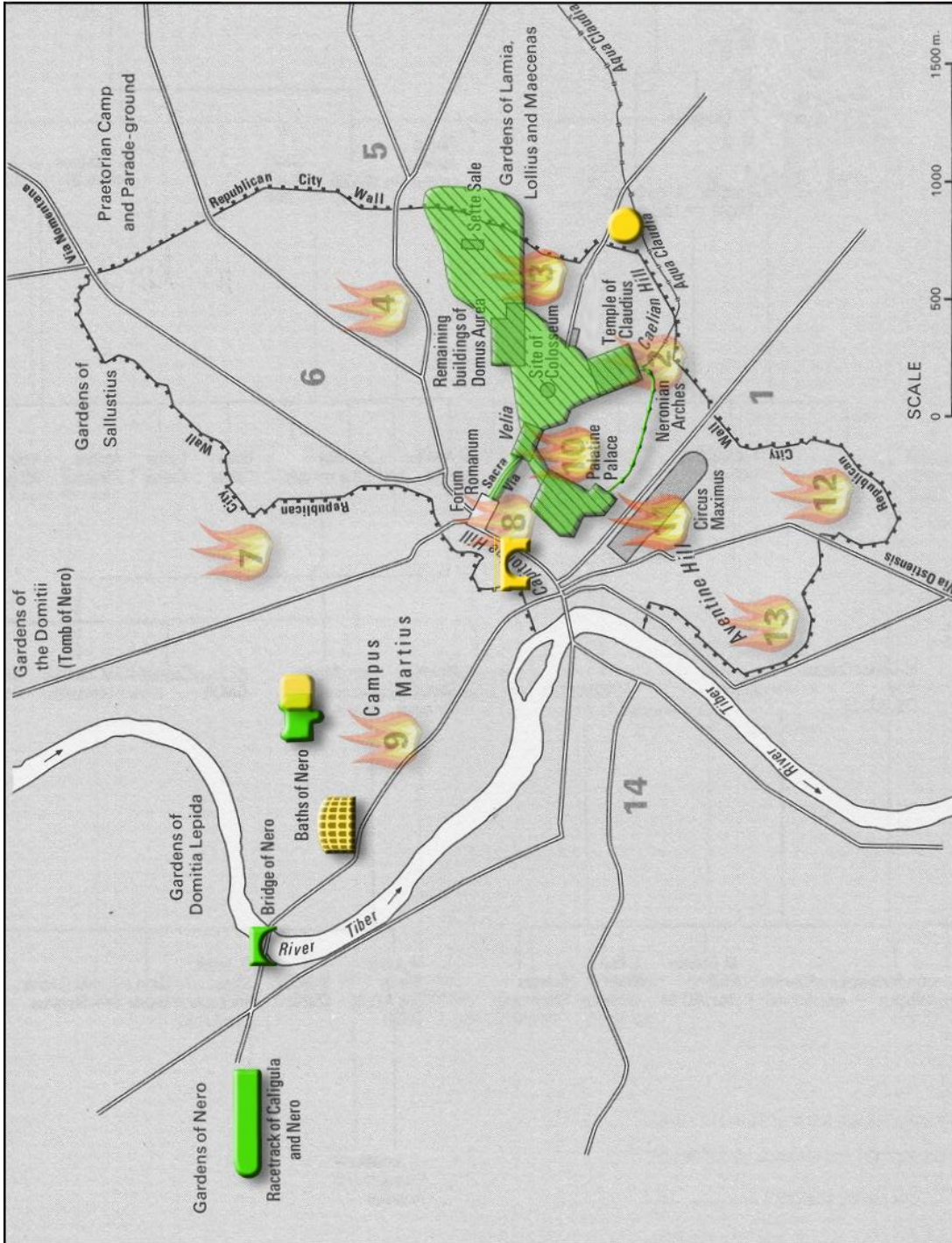
Voor de visualisering van Nero's bouwpolitiek volgt hier een kaart met daarop Nero's bouwprojecten gemarkeerd. Dit is niet bedoeld als een accurate topografische kaart, hetgeen onmogelijk is aangezien van sommige gebouwen de precieze locatie onbekend is. Het is bedoeld als visueel overzicht van Nero's bouwpolitiek. De gebouwen waarvan de locatie bekend is zijn aangegeven in de kleur groen. De gebouwen waarvan de locatie slechts relatief bekend is, zijn aangegeven op de heuvel of de regio waarvan bekend is dat ze zijn gebouwd in de kleur geel. Hierbij dient dus rekening gehouden te worden met het feit dat deze gebouwen net zo goed op een andere plek op dezelfde heuvel of in dezelfde regio hadden kunnen staan. Ook zijn deze gebouwen niet op schaal aangezien de afmetingen onbekend zijn. Het *gymnasium* is een apart geval omdat het onduidelijk is of het heeft bestaan als apart gebouw. Op deze kaart is er voor gekozen het *gymnasium* daarom overlappend met de baden aan te geven. Als het een apart gebouw was lag het in ieder geval direct grenzend aan de baden. De herbouw van de stad is ook moeilijk aan te geven omdat dit niet alleen ging om publieke gebouwen maar ook om veel privé huizen en straten. Deze werden wel aan Nero's nieuwe eisen onderworpen dus Nero's bouwpolitiek kwam ook hier in tot uiting. De regio's die compleet verwoest (3, 10, 11) tot zeer ernstig waren beschadigd waren (2, 4, 7, 8, 12, 13)¹⁴⁵ door de brand, zijn aangegeven met een vlam. Hier waren de verbeteringen in de stad waarschijnlijk het meest zichtbaar.

¹⁴⁴ Elsner, 'Constructing Decadence', 125 noot 5.

¹⁴⁵ Griffin, *Nero*, 129.

Nero's Bouwprogramma

- straten
- 12 augustaanse regio's
- regio's getroffen door brand
- minimale omvang domus aurea
- via sacra
- aquaduct
- thermae neronianae
- pons neronianus
- circus caligula/nero
- amfitheater
- macellum magnum
- gymnasium
- triomfboog
- locatie bekend
- exacte locatie onbekend

Afbeelding 16. Kaart bouwpolitiek Nero

6. Conclusie

Samenvattend kan gezegd worden over onze primaire bronnen over Nero dat ze allemaal negatief over hem schreven en dat zij zich baseerden op twee vijandige bronnen en een derde meer evenwichtige bron. De Griekse geschiedschrijving was minder negatief over Nero's verantwoordelijkheid voor zijn daden en hij lijkt ook populairder te zijn geweest bij het Romeinse volk dan bij de elite. Tijdens Nero's regering heeft hij een aantal goede zaken verricht, maar dit werd overschaduwed door zijn beruchte handelingen.

Over Nero's bouwprogramma vóór de brand kan opgemerkt worden dat hij ook in deze periode aardig wat bouwactiviteit ondernam. Hij bouwde toen in Rome vooral populaire gebouwen: een circus, een amfitheater, thermen, een gymnasium en een voedselmarkt. Daarnaast bouwde hij één eremonument, zijn triomfboog, en zijn eigen paleis.

Na de brand concentreerde Nero zich vooral op de herbouw van Rome en zijn paleis. In de herbouw van de stad nam Nero een zeer actieve houding aan door het wegruimen van het afval, het uitloven van beloningen voor een snelle herbouw van huizen en vooral door het instellen van bouwvoorschriften. Hierdoor werd zijn bouwpolitiek door de hele stad zichtbaar en kreeg Rome niet alleen een mooier aanzicht maar werd ze over het algemeen ook gezonder om in te leven. Daarnaast herbouwde hij de publieke gebouwen van Rome en ten slotte ook zijn eigen paleis. De *Domus Aurea* was groter dan diens voorganger, maar niet extreem. De belangrijkste toevoeging was de Colosseumvallei, een voorheen dichtbevolkt gebied.

Nero's regering is over het algemeen beschreven als een periode van innovatie in de Romeinse bouwkunst. Dit kwam met name door het gebruik van een nieuw bouw materiaal, beton belegd met baksteen, en experimenten met nieuwe concepties van ruimte die hierdoor mogelijk werden. Deze innovatie kwam vooral tot uiting in de *Domus Aurea*, maar ook in het ontwerp van zijn triomfboog was Nero al zeer vooruitstrevend geweest. Nero's architectuur was aanvankelijk een innovatie in de Romeinse traditie, maar zijn architecturale revolutie was zo succesvol dat het de Romeinse bouwkunst over nam in die zin zelf de traditie werd.

In de oudheid heeft Nero's bouwprogramma een aantal bewonderende commentaren ontlokt, maar over het algemeen werd het sterk veroordeeld in de Romeinse literaire traditie. Nero zou de stad platgebrand hebben om zijn eigen architecturale droom waar te kunnen maken: een enorm en extravagant paleis midden in de stad. Het meest problematisch hiermee was dat Nero's *Domus Aurea* met haar weelderige tuinen leek op een villa, een bouwwerk dat volgens de Romeinse traditie werd geassocieerd met de privé sfeer en niet thuis hoorde in de publieke stad. In de moderne geschiedschrijving is Nero's reputatie als bouwer een stuk verbeterd. Veel moderne historici twijfelen aan Nero's verantwoordelijkheid voor de brand en ook over zijn motieven voor de bouw van de *Domus Aurea* is onzekerheid ontstaan. Het idee dat Nero's Gouden Huis niet bedoeld was om het volk uit te sluiten maar juist om haar in

te sluiten en dus waarschijnlijk open was voor publiek heeft recent aan grond gewonnen. Ten slotte twijfelen een aantal moderne historici aan de betrouwbaarheid van de primaire bronnen als het om de beoordeling van het bouwprogramma aankomt, omdat hun betogen een hoge dosis retoriek bevatten en bovendien gepubliceerd zijn onder andere vijandige dynastieën. De consensus is dat Nero's bouwprogramma prima in de Julisch-Claudische traditie paste en door de antieke schrijvers vooral met kennis achteraf en met andere motieven dan objectiviteit is verdoemd. Sowieso is het opmerkelijk dat de Flaviërs zo negatief waren over Nero's bouwprogramma, maar de architecturale aspecten ervan wel overnamen.

De kracht van Nero's bouwpolitiek lag niet in uitzenden van een politieke boodschap, maar in de innovatieve architectuur ervan. Wel kwam zijn liefde voor optreden en het volk tot uiting in zijn bouwpolitiek. Dat er zo weinig over is van Nero's bouwwerken werd niet alleen veroorzaakt door de brand, maar ook door de politiek van de Flaviërs die zich van Nero moesten distantiëren om zo hun nieuwe dynastie te legitimeren.

Terugkomend op de *quinquennium neronis* discussie is het de vraag of deze vijf goede jaren van Nero daadwerkelijk als eenheid hebben bestaan. Indien dat wel het geval was dan ging het waarschijnlijk om de laatste vijf jaar. Indien het een staaltje Romeinse retoriek was, is het in ieder geval duidelijk dat er in de oudheid al mensen waren die meenden dat Nero's regering niet geheel negatief was geweest voor Rome en dat dit grotendeels kwam door zijn succesvolle bouwprogramma.

Bibliografie

Aicher, P.J., *Guide to the Aqueducts of Ancient Rome* (Illinois 1995).

Ball, L.F., *The Domus Aurea and the Roman Architectural Revolution* (Cambridge 2003).

Blake, M.E., *Roman Construction in Italy from Tiberius through the Flavians*
(New York 1959).

Bois, de, L., & Spek, van der, R.J., *Een Kennismaking met de Oude Wereld* (Bussum 2006).

Boëthius, A., *The Golden House of Nero* (Michigan 1960).

Cassius Dio, *Roman History*. Vertaling: E. Gary (Harvard 1914).

Calpurnius Siculus, *Eclogues*. Vertaling: J. W. Duff & A. M. Duff (Loeb 1934).

Champlin, E., *Nero* (Harvard 2003).

Claridge, A., *Rome: an Oxford Archeological Guide* (Oxford 2010).

Columbia Electronic Encyclopedia, 6th Edition, 11/1/2011. Op 13-3-2012.

Coulston, J., & Dodge, H., *Ancient Rome: The Archeology of the Eternal City* (Oxford 2000).

Elsner, J., 'Constructing decadence: the representation of Nero as imperial builder', in:
Reflections of Nero: culture, history & representation (North Carolina 1994).

Griffin, M. T., *Nero: The End of a Dynasty* (Londen 1984).

Kleiner, F.S., *The Arch of Nero in Rome: a study of the Roman Honorary Arch before and
under Nero* (Rome 1985).

Kramer, L., & Maza, S., *A Companion to Western Historical Thought* (Oxford 2002).

Martialis, *Epigrammen*. Vertaling: Bohn's Classical Library (1897).

- Martialis, *De Spectaculis*. Vertaling: A. S. Kline (2006)
- Moormann, E.M., ‘Some Observations on Nero and the City of Rome’, in: *The Representation and Perception of Roman Imperial Power* (Amsterdam 2003)
- Pausanias, *Beschrijving van Griekenland*. Vertaling: W.H.S. Jones & H.A. Ormerod (Cambridge 1918).
- Platner, S.B., *Topographical Dictionary of Ancient Rome* (Londen 1929).
- Plinius de Oudere, *De Wereld*. Vertaling: H. Rackman (Harvard 1968).
- Suetonius, *Nero*. Vertaling: D. den Hengst (Amsterdam 2010).
- Sutherland, C.H.V., *Roman Imperial Coinage vol.1* (Londen 1984).
- Tacitus, *Annalen*. Vertaling: J. Jackson (Cambridge 1968).
- Tacitus, *Historiën*. Vertaling: A.J. Church, W.J. Brodribb & S. Bryant (1873).
- Tamm, B., *Neros Gymnasium in Rom* (Stockholm 1970).
- Taylor, R., *Public Needs and Private Pleasures: Water Distribution, the Tiber River and the Urban Development of Ancient Rome* (Rome 2000).
- Thornton, M.K., ‘Nero’s New Deal’, in: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol. 102 (Florida 1971).
- Thornton, M.K., ‘The Enigma of Nero’s ‘Quinquennium’: reputation of Emperor Nero’, in: *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 22, H. 4 (4th Qtr., 1973) 570-582.
- Thornton, M.K & R.L., *Julio-Claudian Buildingprograms: a Quantative Study in Political Management* (Wauconda 1989).
- Victor, A., *De Caesaribus*. Vertaling: H.W. Bird (Liverpool 1994).

Afbeeldingen

Titelblad: Catalogus tentoonstelling Nerone / Colosseum 12 april – 18 september 2011 (Rome 2011) p. 49.

Afbeelding 1: <http://numismaticmythology.com/Rome.aspx>. Op 15-3-2012 om 22:03.

Afbeelding 2: <http://www.flickr.com/photos/julio-claudians/2202874029/>. Op: 17-3-2012 om 14:48.

Afbeelding 3: Kleiner, F.S., *The Arch of Nero in Rome: a study of the Roman Honorary Arch before and under Nero* (Rome 1985) Plate XXII & XXIII.

Afbeelding 4: <http://www.maquettes-historiques.net/P23.html>. Op 18-3-2012 om 12:03.

Afbeelding 5: Claridge, A., *Rome: an Oxford Archeological Guide* (Oxford 2010) 149.

Afbeelding 6:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/Images/Roman/Texts/secondary/journals/AJA/27/4/Neronian_Sacra_Via/Plate_III/large*.jpg . Op 19-3-2012 om 20:05.

Afbeelding 7:

http://davy.potdevin.free.fr/2%20Roman%20coins%20I%20Augustus%20to%20Vitellius/5-nero/ric61_10000chf.jpg. Op 19-3-2012 om 22:00.

Afbeelding 8: <http://nautarch.tamu.edu/class/354/Domus%20Aurea.gif>. Op: 20-3-2012 om 14:40. Tekst aangebracht door auteur.

Afbeelding 9: foto's gemaakt door auteur op 21-2-2012.

Afbeelding 10: foto gemaakt door auteur op 20-2-2012.

Afbeelding 11: Catalogus tentoonstelling Nerone / Colosseum 12 april – 18 september 2011 (Rome 2011) p.42.

Afbeelding 12: Catalogus tentoonstelling Nerone / Colosseum 12 april – 18 september 2011 (Rome 2011) p.56.

Afbeelding 13: http://www.the-colosseum.net/images/domus_%20ottagono.jpg &
<http://www.stranitalia.com/home/images/stories/domus4.jpg>. Op 21-3-2012 om 19:40.

Afbeelding 14: <http://www.the-colosseum.net/images/domus.jpg>. Op 22-3-2012 om 17:00.

Afbeelding 15: <http://www.accla.org/images/ramage16.jpg>. Op 22-3-2012 om 18:35.

Afbeelding 16: Samengesteld door auteur.

Zwart-wit ondergrond: Griffin, *Nero*, 11.

Aanpassingen, kleuren en legenda aangebracht door auteur.